

SZERELEM ÉS HALÁL A SZILÁGYSÁGI NÉPMŰVÉSZETBEN

A művészeti alkotásokat általában a jól ismert klasszikus műfajok szerint vizsgálják. E műfajokat különféle anyagok és technikák, vagyis megjelenési formák alapján állapították meg. Az ilyen irányú vizsgálat feltétlenül alkalmas az alkotómunkával, előállításával és a művészi megjelenítéssel, formával kapcsolatos számos kérdés tisztázására.

A népművészet kutatásánál azonban e külső jegyek alapján történő „műfaji” meghatározás nem elég biztos. Túl sok az „átmeneti” forma, és nem elég átfogó a műfaj – számos szerényebb, de egyébként figyelmet érdemlő tárgy figyelmen kívül marad. A népművészet kutatóinak bizonytalanságára mutat, hogy váltakozva alkalmazzák hol az anyag (fa-, vas-, textil-, bőr-, agyagmunkák), hol a technikák (faragás, ácsmunka, kovácsmunka, fonás-szövés, szücsmesterség, fazekasság stb.) alapján való csoportosítást és tanulmányozást. A kutatók szemléleti bizonytalanságát tükrözi egyes rokonjelentésű műszavak váltakozó használata is (pl. „építkezés” – „építészet”, „ház” – „lakás”, „viselet” – „öltözet” stb.).

A nép művészi jellegű munkáinak csupán e merev és szűk kategóriákban történő szemlélete egyoldalú és elégtelen. Csak a népi élet és népi kultúra összefüggéseiben való vizsgálat nyújthat kielégítő felvilágosítást e munkák igazi jellegéről és valóságos jelentőségéről. E felismerés, ha nem is általános, de nem is új. Már több mint fél évszázada találkozunk néprajzi szakirodalmunkban és néprajzi kiállításainkon ilyenféle témákkal és címekkel, mint „pásztorművészet”, „N. N. faragómester munkái” stb. Ezek az illető szakembereknek azt a törekvésüket példázzák, hogy a népművészeti tárgyakat a népi élettel való összefüggésükben vizsgálják.

A nép bármely művészi munkáját összefüggéseiben szemlélve kitűnik, hogy a „népművészet” többet jelent, mint felületi díszítést a különféle (anyagú és kivitelezésű) tárgyaknak „szabadon maradt” részein. E tárgyak java része az ember elemi szükségleteinek kielégítésére készül (szerszámok, eszközök, ruhadarabok, bútorok stb.), és „díszítésük” közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban áll gyakorlati rendeltetésükkel. S erre mind a választott anyag, mind a megmunkálási technika, forma, arány és „díszítmény” vizsgálata alkalmával tekintettel kell lennünk.

Az úgynevezett népművészeti tárgyak kivitelezését alaposabban megvizsgálva kiderül, hogy a bútorfestés a faanyag konzerválásából, a hímzés a szövet beszegéséből, összevarrásából, ráncolásából vagy erősítéséből keletkezett. A használati tárgyak határfokát akarták növelni azzal, hogy díszes rovásokat alkalmaztak a sulykolókra, guzsalyokra, kanálnyelekre, gömbnek képezték ki vagy ólommal rakták be a botok végét, szarvas vagy párkányos idomokkal ékesítették a ládák fedelét. Ugyancsak gyakorlati céllal kerültek a fejszék lapjaira az első berovások (hogy beütve a

fából ne ugorjanak ki) vagy az épületek különböző ún. architektonikus elemei (tornácoszlopok, ívek, kötések, szemöldökfák stb.). Gyakorlati célt szolgáltak (a jobb megőrzést) a különböző tárgyakon alkalmazott egyéni jelek, tulajdonjegyek, névkezdőbetűk, feliratok. A „díszítőelemek” egy csoportja – a kapufélfákon, menyasszonyi ládák, edényeken vagy orvosságos dobozokon, bizonyos ruhadarabokon vagy alkalmi eledelen (pl. kalácson, mézespogácsán) alkalmazott motívumok nagy része – a primitív ember ama prelogikus észjárásából származik, hogy a mágikus jelek és színek jelenléte is előmozdíthatja a tárgy gyakorlati célját.

De van egy változatos művészi kivitelezésű tárgycsoport, amelynek darabjai nem valamilyen elsőrendű szükségletre készültek (bár látszatra ez is különféle eszközökből áll), hanem a népi-társadalmi életben betöltött funkciójuk miatt. Ilyenformán e tárgyak a népszokások körébe tartoznak, és a népi közösség tagjai közti kapcsolatot szolgálják. Ezeknek egy önálló kategóriáját teszik ki az életkorokkal kapcsolatos, alkalmilag készült, változatos tárgyak. E tárgykategóriával bármely etnikai közösségekben találkozunk, mivel nélkülözhetetlenek. A könnyebb áttekintés és alaposabb jellemzés érdekében mi itt egyetlen falucsoportnak, a szilágysági Tövishát néhány magyar lakosságú falujának tárgyait vesszük szemügyre.

Amikor 1954-ben az Erdélyi Néprajzi Múzeum kutatójaként beszerző körúton voltam néhány szilágysági magyar faluban, több olyan tárggyal találkoztam, melyek ajándékba, emlékül, jelkép gyanánt házilag készültek. A népi társadalmi élet e sajátos tárgyi megnyilatkozási formáinak legfőbb tulajdonsága a személyes vonatkozás és az, hogy mindenik „mondani akar” valamit. Többségük az életkor jelentős eseményeihez kapcsolódik. A hímes guzsaly, mángorló, sulyok és kapatisztító az ifjú legény komoly szándékáról „beszél”, a virágos zsebkendő, dohányzacskó és a kék legénysurc pedig a lány viszonzásáról. Az „eladó lány” virágosra festi az otthoni tűzhelyet, a fiatalasszony a gyermekágyasnak viendő élelmet egy külön e célra készült „komámasszony kendőbe” rakja.

A halottat a rokon asszonyok „madaras” szövésű halottas abroszba csavarják, a kortárs férfiak pedig a halott nemét, életkorát, társadalmi helyzetét jelző cifra fejfát faragnak sírjára. A társadalmi kapcsolatok, a legfőbb élmények, szerelem és halál népművészete ez, a közösségi illem és konvencionális jelbeszéd kötöttségei között.

Ha szemügyre vesszük az életkorok művészetét, azt látjuk, hogy a technikai lehetőségek fejlődése ellenére itt sokkal inkább megőrződtek a régi hagyományok, mint a népművészet más területein. Míg sok évtizede már szerte használják a kerek rokkát, vasalót és kapalógépet, a guzsaly, mángorló, sulyok és kapatisztító a legény kötelező ajándéka maradt s a régi forma mellett megőrizték a faragás régi mértanias motívumait is. Az építésnél a fa régen háttérbe szorult, de a fejfák máig őrzik az ősi bálványformát, amelyre a faragott minták nevei is félreérthetetlenül utalnak. A surc, amelyet a lányok szeretőjüknek készítenek, ma már hovatovább az egyetlen ruhadarab a régi népviseletről; a „komaszilkék”

dudorított füle s a „komatálak” mély formája ugyancsak az ősi agyagművesség elemeit őrzi.

A kötött formákkal ellentétben áll, viszont az ifjúkorral és a személyes jelleggel magyarázható az alkalmi készítmények cifra kivitelezése. Sehol Erdélyben nem látni ilyen tarka faragványokat és kereszt-szemes hímzéseket. A változatosság keresése, egyénieskedés, újkeresés nyilvánul meg az újabb faragási technikák (domborított faragás) vagy hímzésmódok (láncöltés, laposöltés) meghonosodásában, naturalista díszítőelemek, feliratok, újabb festékek és hímzőanyagok alkalmazásában. Mindezek az alkalmi népművészkedés itteni életrealitásáról és fejlődéséről tanúskodnak. Tövisháton e fontos társadalmi funkciót betöltő, de kevésbé igényes „beszélő” népművészetre tovább is szükség van; ezért, míg a hagyományos népi építkezés, bútor vagy öltözet a szükséges nyersanyag és technikai lehetőségek változásával jóformán megszűnik, a kevés anyagot és egyszerű technikát igénylő életkorok művészete tovább is fennmarad és fejlődik, míg lesz falusi közösségi élet, s míg a szerelemnek és halálnak költészete lesz.

I. AZ IFJÚSÁG MŰVÉSZETE

Az ifjúság ajándékozási céllal készült művészi tárgyainak kivitelezése tekintetében Désházán azt mondják: „fontos, hogy szép legyen, mert mindenki megnézi, hogy mit tud az a fiú vagy a leány”. A fiú a leánynak, a leány a fiúnak szánt ajándékot „ha igazán szereti, kivirágozza úgy, hogy dicsekedhessen a másik, mit tud az ő szeretője”. Valóban, a legények adta guzsaly, sulyok, a lányok adta zsebkendő, surc, több mint egyszerű ajándék: szerelmi vallomás, illetve a viszonz szerelem kifejezése és az egymás iránti elkötelezettség kifelé is ismert jegye. Ugyanígy a tűzhely körüli falrész kifestése sem egyszerűen játékos vagy dicsekvő ügyeskedés, hanem a virágos, gyakran a leány nevét is feltüntető kezdőbetűs festés annak jele, hogy eladó sorban levő leány van a háznál, aki már udvarlót is fogad.

1. LEGÉNYMUNKÁK

A tövisháti falvakban egészen a második világháborúig általános szokás volt, hogy a legények *hímes guzsalyt, mángorlót, sulykot, kaptisztítót* és *vászonfeszítőt* ajándékoztak választottjuknak. A hímes guzsaly ajándékozási helyt még ma is szokásban van, de néhol, pl. Diósadon, 1944 óta már guzsalyt sem készítenek a legények. E hímes tárgyak készítésének szokása legszigorúbban tartja magát Désházán, hol sok fazekas is lévén, a *fazekaslegények* útján még a párkorsó (két vizeskorsó) ajándékozási szokásos. A párkorsót „különösen” készítik, kívül teljesen mázolja és szépen virágozva, magas nyakkal, rostállyal,

csecsel és összehajtott szájjal. Vele megy aztán a leány a falun keresztül naponta ivóvízért a falu felső végén levő *csorgó*hoz.

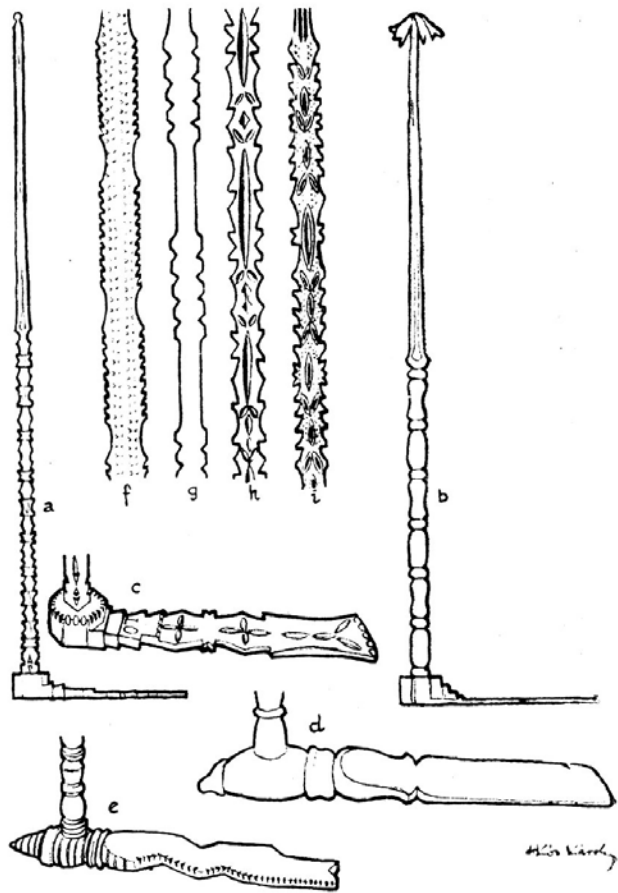
A *guzsaly*at karácsonyra készíti a legény, de tulajdonképpen a régi karácsonyt (mai vízkereszt, jan. 6.) követő szombaton adja át esetleg

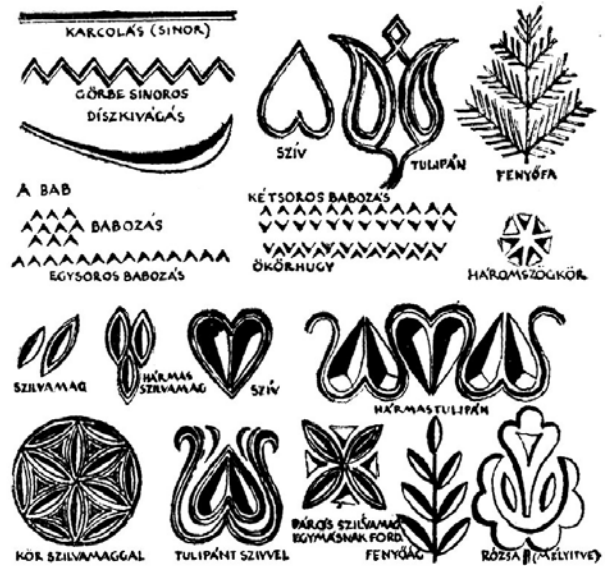
1. A piros szalaggal elkészített guzsaly és a guzsalyszár cifrázása. a–h. Désháza. Lent: guzsalyszár díszítése 1880-ból Diósadról és 1899-ből Désházáról.

egy *orsófogó*val együtt. A guzsalyat a legény anyja vagy lánytestvére *felszalagozza* (3 m hosszú piros pántlikával, melyet a rúd tetején csokorba fognak szeggel, míg a pántlika alsó felét, melynek végén a legény által készült díszes kis *csontpecsek*, guzsalytű lóg, gombokkal vagy kis csokrokkal is kidíszítik), és még köt rá egy *tépés* (= hat fő) kendert,

2. Guzsalok és guzsalyrészletek: a–b. guzsalyok az 1940–1950-es évekből Vervölgyről és Szérről; c–e. guzsalytálpak az 1940–1950-es évekből: Nagydobáról (c), Szérről (d) és Vervölgyről (e), utóbbiak esztergáltak; f–i. guzsalyszárak: f. Nagydoba, 1915, g. Vervölgy, 1953, h. Vervölgy, 1949, i. Kisdoba, 1938.

3. A guzsalytálp vésett díszítőelemei: a felső 6 Széren, a többi 15 Désházán.

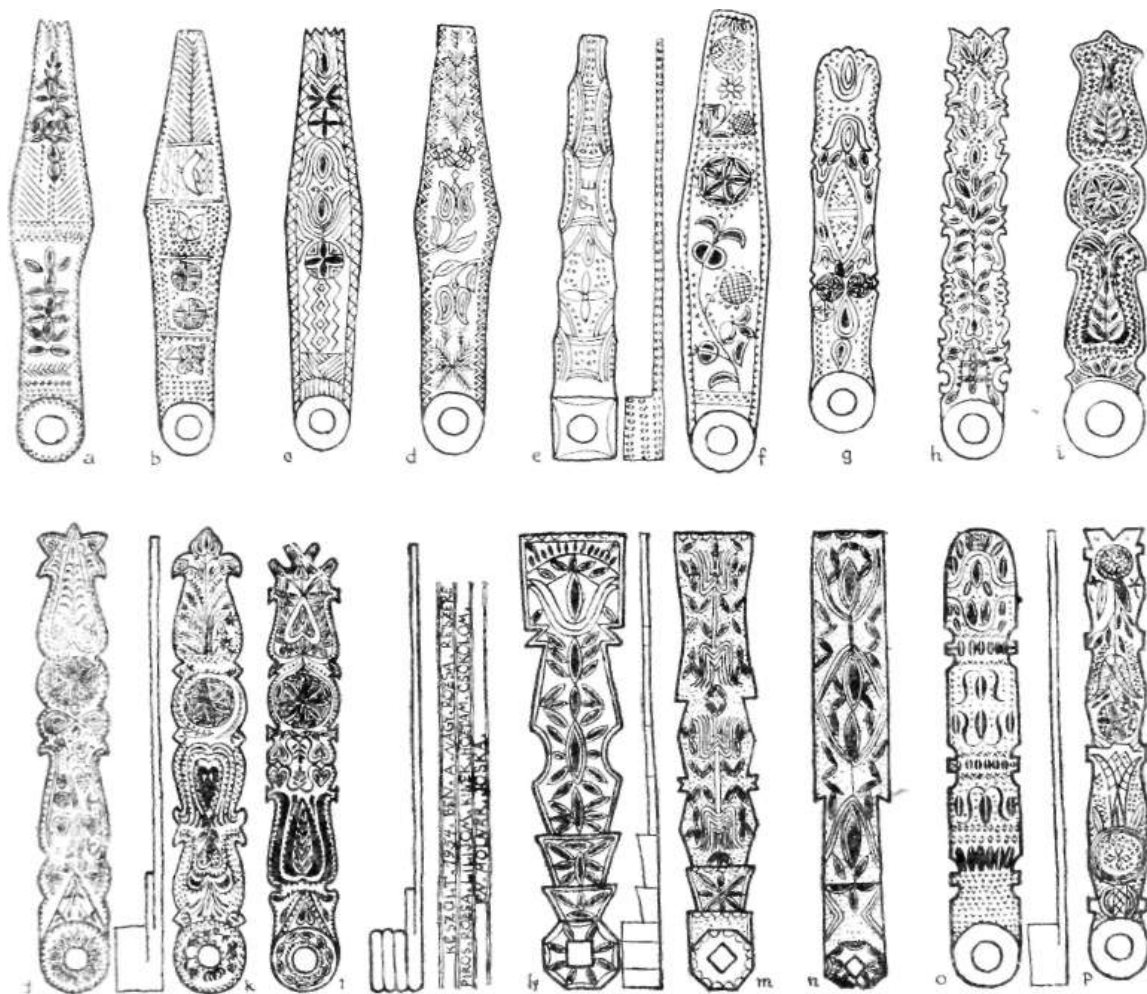

melybe két orsót tűz. A legény ezt este viszi a leányhoz, aki aztán a föl-tett kendert megfonja, és a fonalat a legény házához viszi egy este, hogy abból szőjenek a legénynek inget. Ettől kezdve a legénynek szabad szombat esténként a lányos házhoz járni, a fonóból hazakísérni a leányt, és vele ilyenkor „elbeszélgetni”. Húsvétra aztán elkészíti a *mangurlót* és *sulykot*, majd pünkösdre (kapálásra) a *kapatisztítót*. Kapatisztítót, ha az év folyamán még nem vette el a leányt, a következő évben is kell készítenie, sőt ekkor rendszerint készít még neki *orsótartót*, hímes *gyapottekerőt* és *vászonfeszítőt* vagy akár *vetélőt* is. Azonban a lakodalom nem húzódhat sokáig, mert a leányokat alig 15–16 éves korukban szokták „elvinni”, különösen Désházán, hol a legények is még katonáskodás előtt házasodnak. A házasuló legény ifjúkorával is magyarázható az a lelkes cifrító kedv, mellyel ajándéktárgyait elkészíti.

A Szilágyságban, akárcsak a mezőségi, Szamos menti és Lápos vidéki magyarságnál általában, a talpasguzsaly (1. rajz) van elterjedve. Ez a 120–140 cm hosszú rúdból és a két arasz hosszú (40 cm körüli) *talpból* áll. A fonólány a széken a guzsaly talpára ülve rögzíti a függőlegesen álló rudat. A guzsalyrúd régen mogyorófából, a talp meg juharfából készült. Désházán ma is így készülnek a guzsalyok. A mogyorófát a falu határából válogatják a legények, a héj letakarítása után a fát feketére füstölik. Ebbe a fekete alapba vágják aztán bele késsel a különböző díszítményeket, melyek hasonlatosak a kirándulóbotok héjhámózással történő díszítményeihez. A díszítési minták elhelyezésük szerint váltakoznak: a rúd legalja (a guzsaly *sarka*) tenyéryi széles egyszerű *sakktáblás* („a szoknya úgyis eltakarja”), a rúd teteje, a pántlikacsokor alatt teljesen *sima* (díszítetlen). A hosszú középső részen (*a szösz helyén*) a rúd gömbölyű felületébe csigavonalban húzódó *zsinórmintázat* kerül, a vonalak között meg a kés hegyével „kipattintott” háromszögű *babok* és két oldalról bemetszett *szilvamacok* sorával. A csigavonal kétségkívül a szösz felkötő pántlika tekerőzését utánzó díszítmény. A rúd közepe táján vízszintes rovátkolás van, nagy és mély *szilvamacokkal*, a jobb fogás kedvéért, mikor a guzsalyt fonás közben igazítják. Ugyanígy a guzsaly alsó felén, hol a leány fogni szokta, mikor megy vele, a tenyéryi szélességben meghagyott fekete felületbe „x” alakban elhelyezett nagy és mély *szilvamacok*at metszenek a jobb fogás kedvéért. A „fehérre” faragott felületek fent 4, alul meg 5 oldalúak. A harmincas évek óta Vervölgyön és Dobán elterjedt a teljesen bükkfából készült guzsaly, melynek négyoldalú szárát az éleken végig a kézben tartásra szolgáló berovások díszítik (2). Legújabbán viszont már terjed az esztergályosok által készített guzsaly is (2 b, d, e).

A guzsalytalp *fehér juhar* fája alkalmas volt a cifra faragásra és alapszíne a metszett minták kiszínezésére. A régi guzsalytalpak a csizmatalphez hasonló deltoid alakúak voltak (6. rajz a–f). Díszítésük *fenyőág*-szerű rovátkákból és mély *szilvamacok*kból állott. Míg az ülep alá kerülő előbbi mintának gyakorlati célja volt (hogy ne csússzék el a talp az ülés alatt), utóbbi viszont (eredetileg) szexuális jelentéssel bírt (6 a, c, e, g, h stb.), hisz maga a guzsaly is a szerelem jelképes kifejezési eszköze volt.

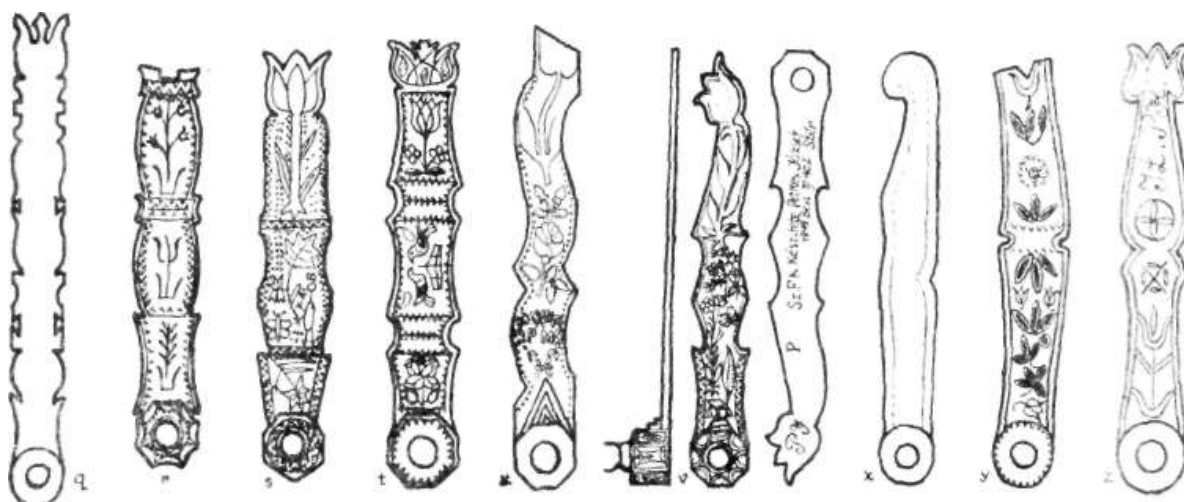
Ez ősi szimbólumot újabban hovatovább a virág (*tulipán, rózsza*), szív (4 i–l) vagy éppen *galamb* (6 a, 7. d) váltja fel. Az ősi mértanias minták (*kör, babozás, ökörhúgy*) mindinkább a szélekre szorulnak, és hódí-

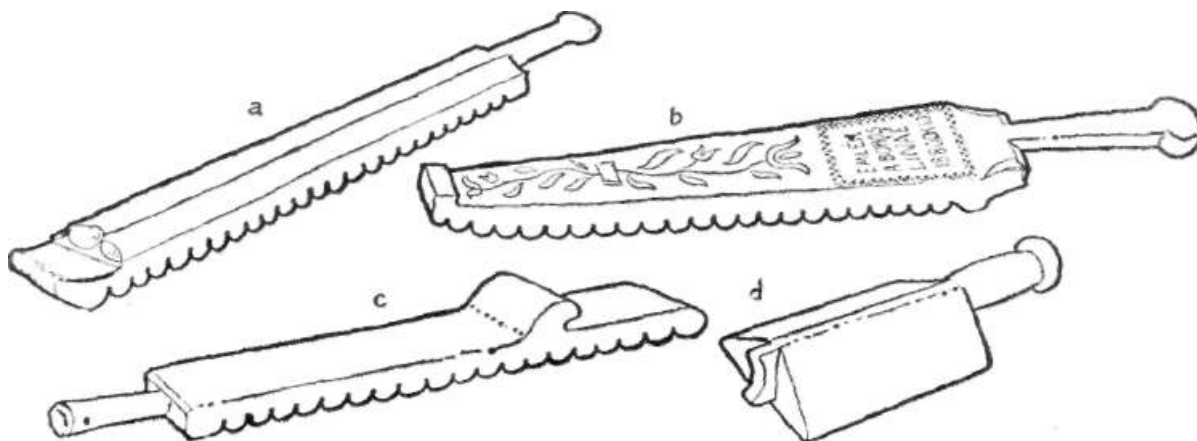
4. a–i. Guzsalytalpak az 1866–1944 közti évekből. Désháza. j–p. Guzsalytalpak: j. Désháza, 1948, k. Désháza, 1950 tájáról, l. Désháza, 1954-ből (felülről, oldalról és alulról felirattal), ly. Vervölgy, 1950 tájáról (felülről és oldalról), m. Kisdoba, 1938-ból, bükkfa, n. Nagydoba, 1915-ből, o. Szer, 1869-ből (oldalról is), p. Szer, régi.

tanak a naturalista domború faragású virágminták (7 g). Egyre cifrább és merészebb lesz maga a talpforma is, amint ez a désházi guzsalytalpak időrendi összehasonlításából is kitűnik (6 g, h, i, k). „A guzsalytalpat egyiket a másikra tesszük, s a formáját úgy vesszük le; akkor még változtatunk valamit rajta, s a minták már maguktól mutatkoznak” – ma-

gyarazza Máté Imre dësházi ifjú ember, ki az öt felkérő legények helyett is készít guzsalyat. A talp körvonalát fűrésszel vágják ki, míg a minták metszéséhez csak egy csonka kést használnak. E gazdag díszesség ellenére a dësházi guzsalytalpakon a kitöltendő tér körvonalai, az ősi mértanias és az újabb növényi minták és szívformák olyan tökéletes összhangban és csoportosításban vannak, amilyennel még csak a kalotaszegi faragásoknál találkozunk. A különbség csak az, hogy Dëshházán még piros-kék és esetleg zöld ceruzával is kifestik a mintaelemeket. Széren már csak késsel színezik. A hagyománnyal szakító részarány nélküli és esztergált guzsalytalpak (2 e-d, 4 w-y) viszont művészi szempontból már feltétlen visszaesést jelentenek. Ezeket Vervölgyön 1943 óta orsós cigányok, egyebütt (pl. Sámson, Szer, Balla, Kémer) esztergamesterek készítik.¹

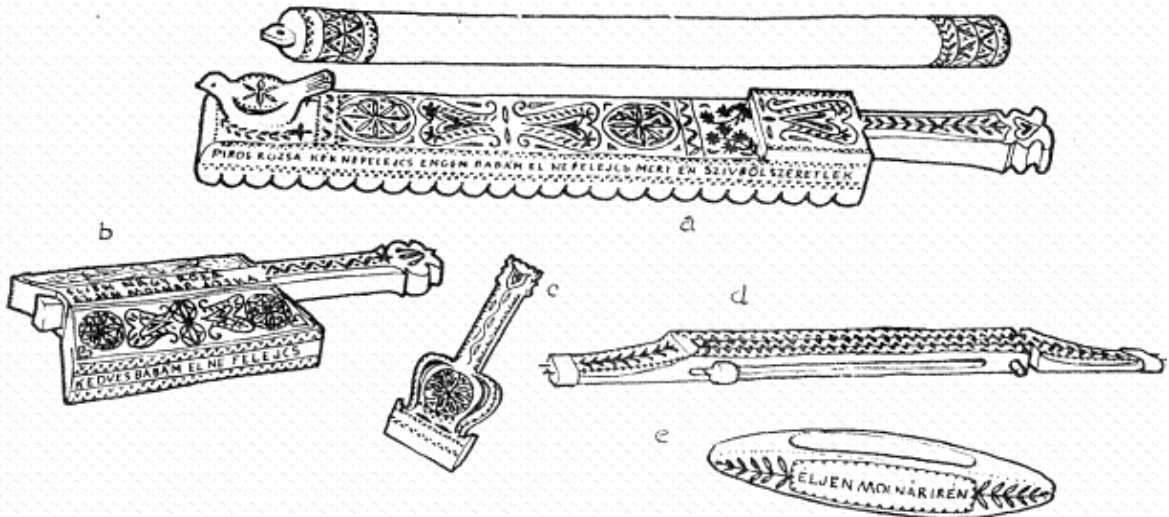

4. q-z. Guzsalytalpak: q. Szer, 1928-ból (*cakkozással*), r. Szer, 1947-ből, s. Szer, 1950 tájáról, t. Szer, 1950 tájáról, u. Szer, 1950 tájáról (esztergált szárral), v. Szer, 1949-ből (oldalról, felülről és alulról felirattal), x. Hadadnásd, 1950 tájáról, y. Szer, 1950 tájáról, z. Sámson, 1920-ból.

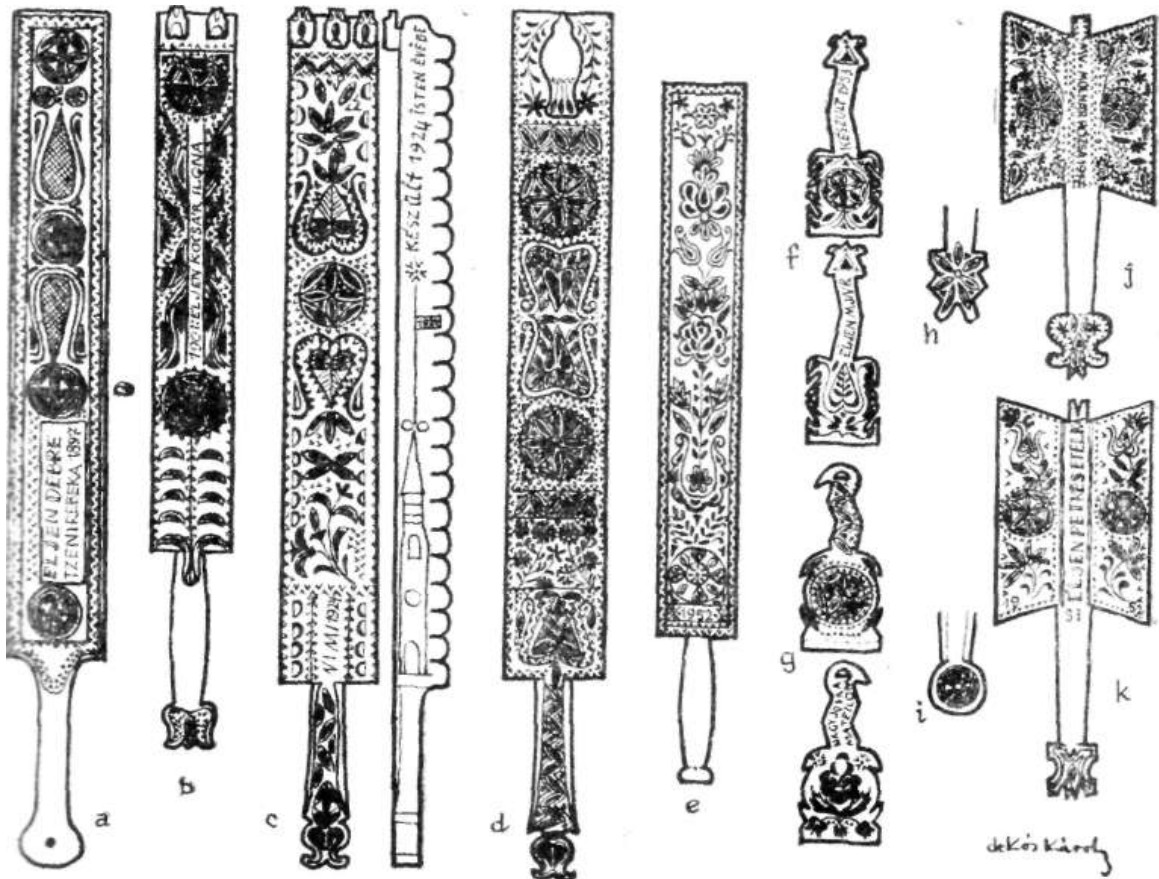

5. Mángorló és sulyok: a. Nagydoba, b. Vervölgy, 1880-ból, c. Szer, d. Szer.

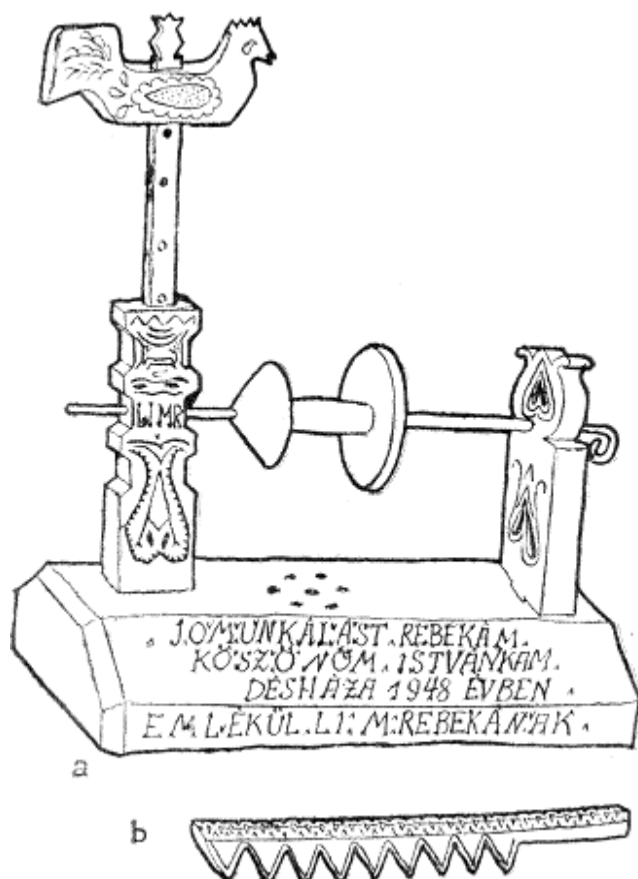

6. Vésett díszű ajándéktárgyak: a. mángorló botjával, b. sulyok, c. kapatisztító, d. vászonfeszítő és e. vetélő, mind 1950 tájáról. Désháza.

7. Vésett díszű mángorlók, kapatisztítók és sulyok. Désháza. a. 1897-ből, b. 1901-ből, c. 1924-ből (oldalról is), d. 1950-ből (madár formával), e. 1952-ből, f. 1953-ből (két oldalról), g. 1954-ből (két oldalról), h. sulyok nyele vége 1947-ből, i. sulyok nyele vége, j. 1947-ből, k. 1952-ből.

A többi faajándéktárgy – mángorló, sulyok, kapatisztító, vászonfeszítő, vetélő, orsófogó, gyapottekerő – díszítési technikája is azonos a guzsalytalpével. Ezek ajándékozása azonban most már csupán Désházán szokásos, máshol legfennebb kevéssé díszített mángorlót és sulykot adnak a legények (5–8). E tárgyaknak is Désházán vannak a legdíszesebb változatai (6 a–e, 7 a–l, 8 a–b). Akárcsak a guzsaly, ezek is magukon hordják társadalmi funkciójuk jegyeit: a különösen díszes kivitelezést, a már ismert jelképes (szilvamac, virág, szív stb.) díszítőelemeket vagy

8. Fonalsörlő 1948-ból, Désháza és gubafésű 1840 tájáról, Hadadnásd.

50–60 éve a mángorlók elején a jobb tartásra szolgáló *oromból* (5 a, b) mértaniisan kiszabott „madár” formákat (7 b, c), amely madár újabban valódi madáralakot (a szerelem jelképe!) vett fel (6 a, 7 d). Persze ezen a fokon e formának is már aligha van gyakorlati jelentősége, hiszen a díszes ajándékmángorlókat a sulyokkal és kapatisztítóval együtt a lányok már ágyuk mellett fali dísznek használják (a vízben úgymód elmosódik az újmódi ceruzafestés). Ha a fiatalok közben összevesznek, kölcsönösen visszaveszik az összes ajándékba adott holmit, a legény aztán a fatárgyból gyakran csak kikaparja a feliratot, s odaadja kis húgának, vagy új szeretője nevét írja bele.

A legegyszerűbb és általános felírás a lány és a készítő nevének kezdőbetűi, többnyire az év számmal együtt. A legrégebbi szöveges felírásokat Désházán találjuk. Egy guzsaly alján a vésett felirat: „Balla

Ferenc Csinálta 1899 Be – Papp Máriának Használja egészséggel.” De századunkban már nem elégednek meg ennyivel: kívánságokat, szerelmi üzeneteket, verseket írnak fel az ajándéktárgyakra, különösen a mángorlók és sulykok üres oldalára, pl.: „Éljen Kocsár Ilona 1901” (mángorló); „Éljen Debreczeni Rebeka 1897” (mángorló); „Emlékül készült 1953-ban, a Nagy Rózsa részére készítette Molnár Jóska – piros rózsa kék nefelejcs, kedves babám, el ne felejts, mert én szívemből szeretlek” (mángorló); „Készült 1954-ben a Nagy Rózsa részére – piros rózsa, lilium – kinek hoztam, csokolom – én, Molnár Jóska” (guzsalytálp alján); „Jó munkálást, Rebekám – köszönöm, Istvánkám – Désháza 1948. évben – Emlékül L. J. M. Rebekának” (orsófogó).

E tárgyak között is látni a díszítés egy új irányát, a naturalista virágmotívumok domború faragásának negatív megoldását (7 e, g). A motívumok az Alföld felől terjedtek, jórészt a helybeli fazekasok újabb munkáinak és egy 1940–47 közt itt tartózkodó iparművésznő („Bözsénéni”) hatására; a negatív (bemélyített) faragási módot esetleg a helybeli csempekészítők fadúcainál látták.

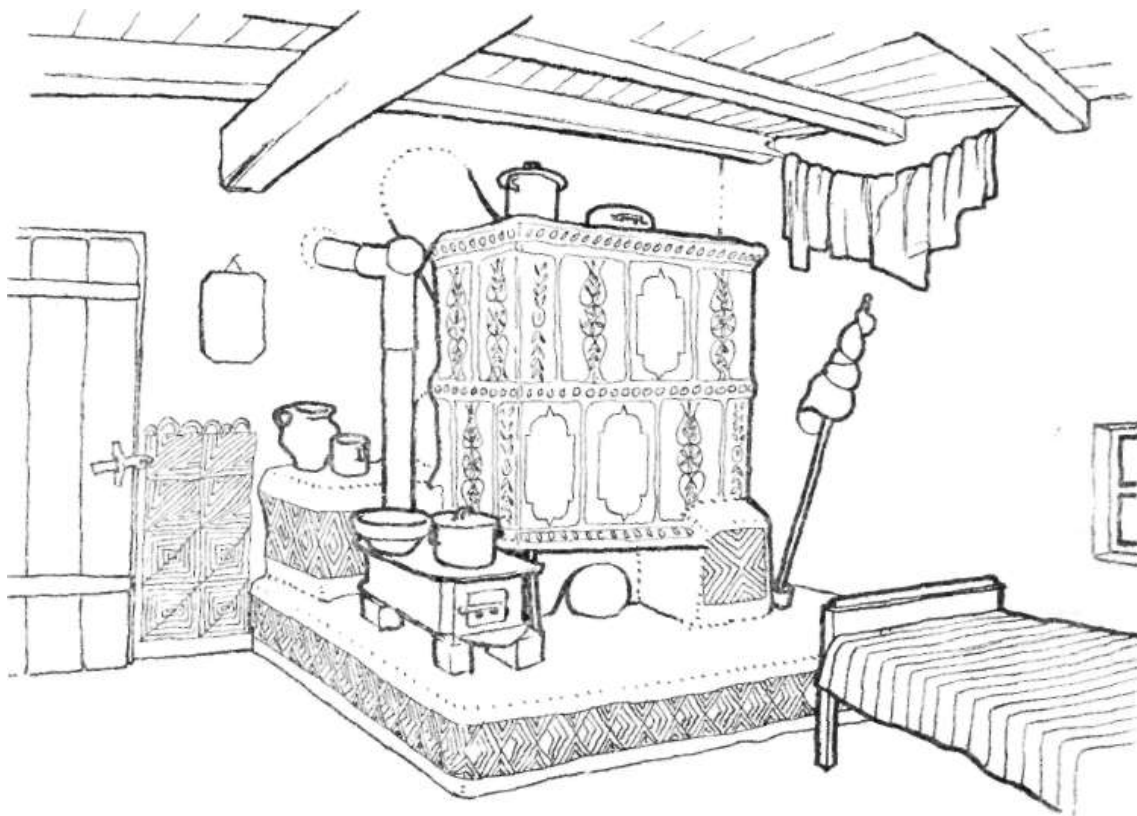
2. A LEÁNYOK MŰVÉSZKEDÉSE FALFESTÉS, HÍMZÉSEK

A régebbi szilágysági házak, megfelelő faanyag híján, majdnem kizárólag *paticsfalúak* (tapasztott vesszőfonadékból) vagy *földházak* (földből rakott fallal), s csak újabban építkeznek *vályogtéglából*. A kevésbé szilárd építéstechnika miatt a falak állandó mozgásban vannak, s rövidesen elvesztik simaságukat, hepehupások lesznek. Az egyenlőtlen sárfal díszítésére szolgál a kezdetleges technikájú falfestés, a *babozás*, legalábbis a bejövőknek leginkább szembeötlő helyeken, a pitvarbeli és házbeli tűzhely körül. A tűzhely különben is ösidők óta a ház középpontja.

Ahogy ünnepekre (karácsonyra, húsvétra, pünkösdre és ősszel) nagy-takarításkor a házat kívül-belül *kimeszelik* fehérre, a ház földjét is újra *megtapasztják*, s *elegyengetik* sárga homokkal, a házban lakó nagyleány kifesti a tűzhely környékét. Ahol nincs nagyleány, hanem fiatalabb házasok vagy öregek vannak, a tűzhely kifestése egyszerűbb. A fűtő „öreges” *babozása* csupán a föld felett s felül a párkányoknál húzott néhány sima – agyagsárga vagy zöld, esetleg kék csíkból áll, s a pitvarbeli sütökemence környékének kipettyezéséből (pl. Nagydobán vörös alapon nagy fehér babok). Öregasszonynak, még ha ért is hozzá, nem illik cifrán festenie a tűzhelyet, mert még megkérdezik tőle, hogy „Na, mi az, Rózsa néni, férjhez készül?”. Ezzel szemben a menyecskék, a fiatal asszonyok sokat adnak a tűzhely cifrítására, tarkaságára, éppen csak „virág ne legyen sok” (a díszítmények itt inkább mértaniasak). Ahol viszont nagyleány van, a házba belépő idegennek azonnal észre kell vennie, hogy „eladó leánya” van a gazdának.

Ilyenformán a tűzhely díszítése sem csupán művészi tevékenység, hanem a társadalmi élet egyik kifejezőmódja.

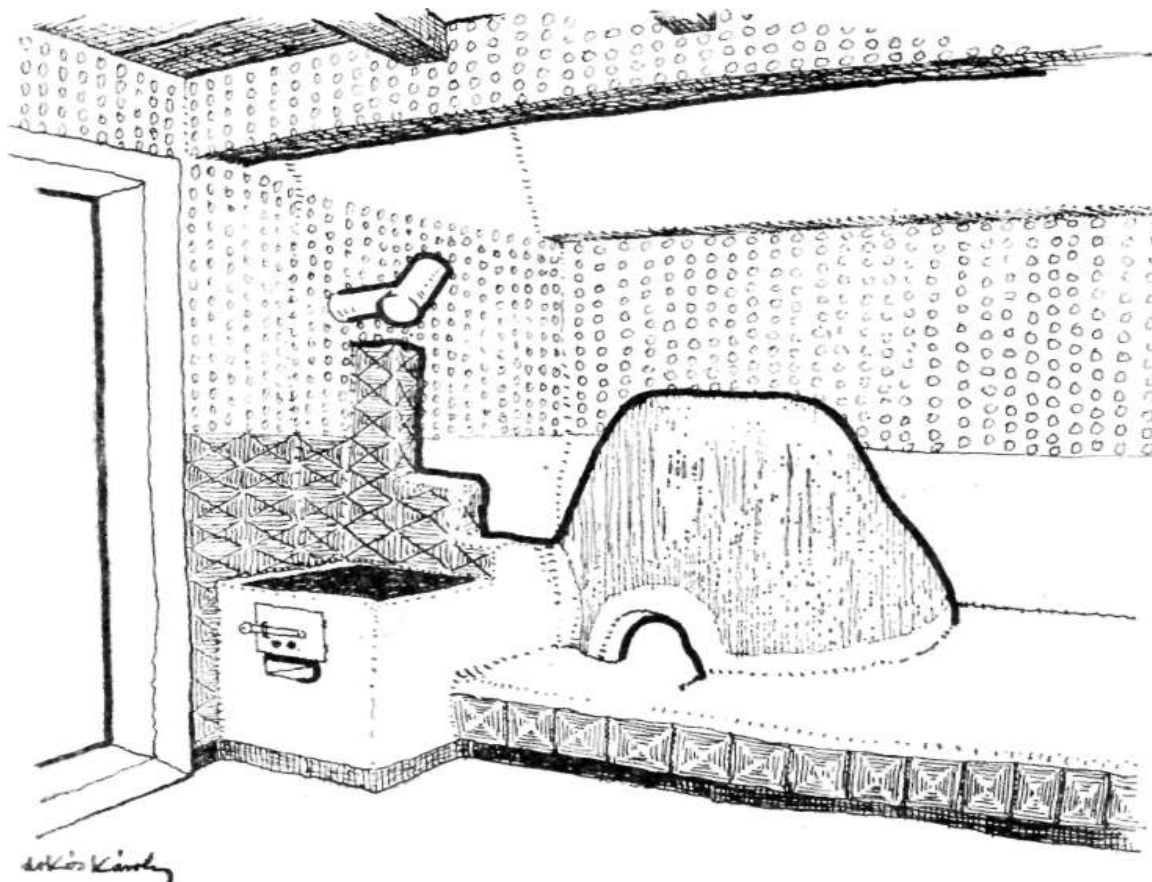
Mintegy 15–20 évvel ezelőtt a szilágysági Tövisháton még általános volt a házban a *sátorkemence* (9. rajz), a pítvarban pedig a csonkakup alakú *sütőkemence* (10. rajz), mindkettő 1–1 1/2 arasz (20–30 cm) magasságú széles tűzhelyen. A sátorkemence az egykori vidéki nemesi divat hatására terjedt el, a tövisháti magyarság közt bizonyára már a XVIII. században. Hiszen maguk is nemesek – persze csak egyetlenes,

9. Házbeli sátoroskemence, környéke kifestve. Désháza.

„hétszilvafás”, „bocskoros” nemesek voltak, mint a honfoglaló nemzetiségek el nem jobbágyosodott leszármazottai. A sátorkemence nevét onnan kapta, hogy a széles tűzhely fölé szikrafogónak és a füst elvezetésére kezdetben egy tapasztott vesszőkast, később pedig két vaslábra egy-két rend désházi sima *cserépből* vagy zöldmázos domború-virágos *kályhából* rakott *sátort* állítottak, melyből a füst egy fonott kürtön át a pítvarba távozott. A tűzhely volt a sütés-főzés helye, a tüze világánál fontak, meséltek vagy olvastak téli estéken, a sátor mögötti sutban melegedtek, és a tűzhelyre vetett ágyon aludtak a gyerekek, öregek. A pítvarbeli sütőkemence sokáig a házbeli sátoros kemencéhez épített tartozék, melyet innen is fűtenek. Csak vesszővázra sárból rakott háta domborodik a mennyezet nélküli pítvarban, amely nyáron konyha, télen csak előszoba és fűstház. Innen a füst a belül-kívül tapasztott vessző vagy palló *kaské-*

mény résein át távozik a padlásra vagy a szabadba. A nagyapák kezdtek a sátorkemence mellé plattenes fűtőt állítani faspórlásra és a tisztább, füstmentes főzésre (9), majd a terjedelmes sátorkemencét sokfelé végleg le is bontották. Az önállósult sütőkemence mellett is fűtő épült a nyári főzésre (10).

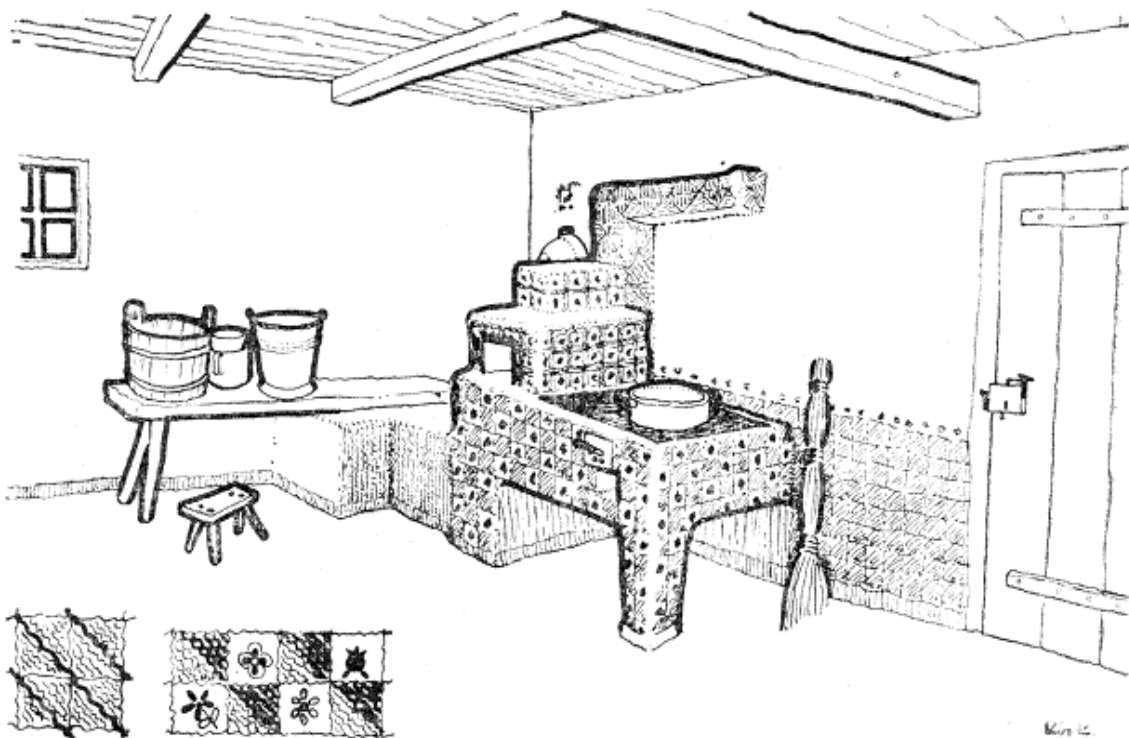
10. *Pitvar kibabozva* (a tűzhely körül fehér alapon kék és zöld festés, fent fekete alapon vörös babok). Diósad.

A tűzelőt mint fontos munkahelyüket (főzés, fonás) a család női tagjai tartják rendben. Nagy súlyt fektetnek rendbentartására, hogy a házba jövő idegeneknek jó benyomásuk legyen a gazdasszonyról. Ahol nagy leány van, a tűzelő tisztasága és csinosítása mutatja, hogy „ügyes gazdasszony lesz belőle”.

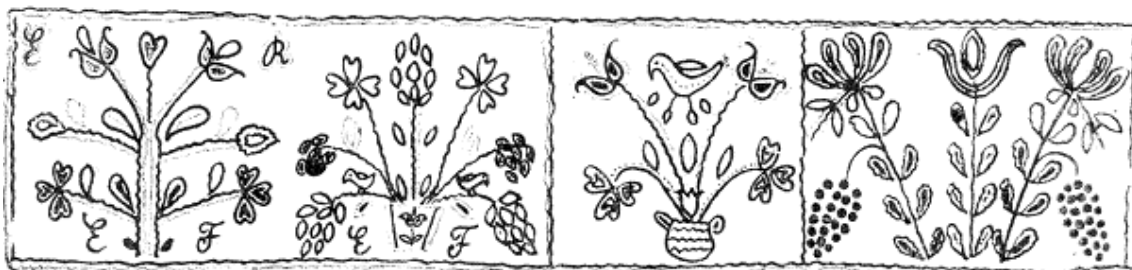
A tűzhely környékének festése a fehérre meszeléssel, a vízszintes tűzhely sárga agyaggal való bemázolásával és a vesszőből font kemence-sátor vörös festésével kezdődhetett. Széren ezelőtt 80–100 évvel a *ker-*

telt kemencesátort és a pitvar kaskéménye alatti falrészt a kemencében megégetett téglaporából készült vörös *rókafestékkel* festették, a pitvar vörös falrészét aztán még fehér mész vagy okker agyagpettyekkel is *babozták*, egy kopott *meszelőcske* vagy egy spongya segítségével.

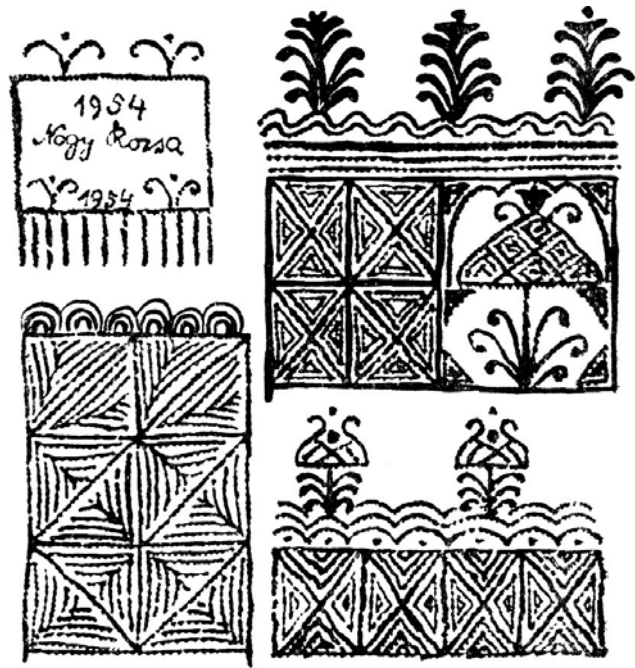
A házbeli (szobabeli) sátorkemencék lebontásával kezdődött a fokozottabb cifritás: jellemző, hogy az első igazi díszítőminta is a hiányzó lebontott kályhacsempéket utánzó *kocka* volt. A mostani legcifrább díszítésnek is a kocka az alapja, melyet a legváltozatosabb módon és színösszetételben *barackmagosan*, *fenyőágasan* stb. kiképezve alkalmaznak. A lányos háznál, hol ezenkívül virágokat is festenek, gyakran e virágok elhelyezésének keretét is ilyen kockás beosztás képezi (13 b, d, 14); a kockába helyezik el a *tulipánt*, *őszirózsát*, *gyöngyvirágot*, *almát*, *oltott*

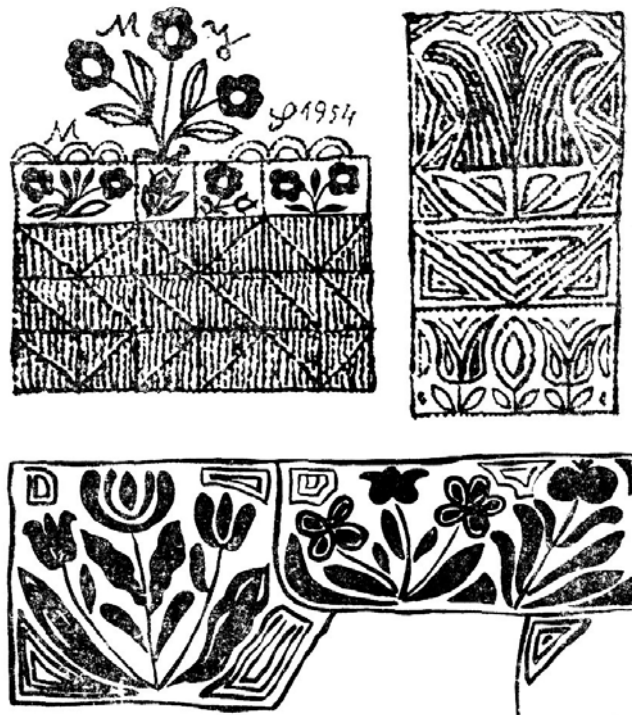
11. Házbeli újabb tüzelő *kibabozva* (fehér alapon kék és zöld festés). Diósad.

12. Fiatal özvegyasszony háza hátának *kibabozása* (vörös alapon fehér, kék és zöld festés). Diósad.

13. A tűzhely melletti fal *babozása*,
4 változat. Désháza.

14. A tűzhely melletti fal *babozása*,
3 változat. Désháza.

rózsát vagy egyéb növényi mintát. Széren, Diósadon és Désházán látni a lányok virágos *babozásának* legfejlettebb formáját, mely a ház tűzhely felőli sarkát valóságos virágoskertté varázsolja. A főmotívumokat fölszaggatott *málélapu* (panusa) vagy gyapjú *gombolyaggal* festik, s a festékbe mártott gombolyagot a falon úgy babbogatják (veregetik), „mint a távirót”, ütemesen nyomkodják, miáltal az előrajzolás nélkül rögtönzött minták esetleges kis hibái is észrevétlenebbek lesznek. A leányok sokféle papírból hirtelenében kivágott *formák* segítségével sokszorosítják a kockákba kerülő, ismétlődő virágmintákat.

Az előrajzolás és sablon nélküli virágozáshoz legjobban értenek a désházi leányok. Ez természetes is, hiszen az itteni lányok fazekas apjuknak vagy bátyjuknak segítve az edények díszítésénél, elsajátítják a megfelelő kézügyességet, és változatos mintakészletre is tesznek szert, ami aztán a falfestésben és hímzésben is érvényre jut. Bár gyakran a hímzések után veszik a mintákat itt is, akár csak az edénydíszítésnél, emlékezet után. Az is jellemző, hogy a désháziak már *tolluecsettel* (*simán*, nem pedig *babbogatva*) dolgoznak. Viszont *zöldporból* és *kékporból* készült színeket használnak fel, csupán alul szegésnek vagy a pitvarban alapszínként alkalmaznak okkersárgát, szürkét vagy feketét.

A tűzhely körüli sarkon kívül a szilágysági asszonyok néha az épület – ház, pajta – utca felé eső külső falát, *hátát* is festik azzal az indoklással, hogy „nem piszkolódik úgy a fal, ha ki van babozva” (Diósad). Ha csak rendesen *babozzák* meszelővel, hamar végeznek, de ha ki is virágozzák, az már egy napi munkát is igénybe vesz. A ház hátát, akár csak a pitvart, a kevésbé „kényes” vörös alapon babozzák. Ezzel is elsősorban leányok, menyecskék és újból férjhez készülő özvegyasszonyok hivalkodnak (12).

*

Az eladó leányokhoz kötött másik művészkedés a különféle jegyajándékok készítése. Amint a legény átadja választottjának karácsonyi, húsvéti és pünkösdi maga faragta ajándékait, ezeket a leány hasonlóan maga készítette ajándékokkal viszonozza: mindhárom alkalommal kap a legény 1–1 bokrétát, 3–3 zsebkendőt és 1–1 kötényt.

Régen a *bokrétát* is a leány maga csinálta, ma már veszi vásáron. Ezekon kívül még minden szombaton ad virágbokrétát *muszkátából* (muskátlis) és violából összekötve.

A *zsebkendőket* a legény zsinóros kék lájbija zsebeiben hordja, egyik felől hármat, másik felől kettőt és egyet még *törülközni*: ezzel törli le a vasárnap esti táncban a verítéket. Az így szennyeződött zsebkendőt aztán minden szombaton este elviszi a legény szeretőjéhez, és az tisztát ad helyette. E zsebkendők alig 20–30 cm széles gyolcs- vagy bolti fehérvászonból készülnek, körül kézi horgolt csipkével. Régen a zsebkendők sarkában piros-kék vagy piros-zöld „*kerekszemes*” hímzésű virágminta volt a legény és esetleg a leány nevének kezdőbetűivel. Újabban *laposöltéses* hímzés a divat, s a zsebkendőn körben kiírva a teljes név, év-

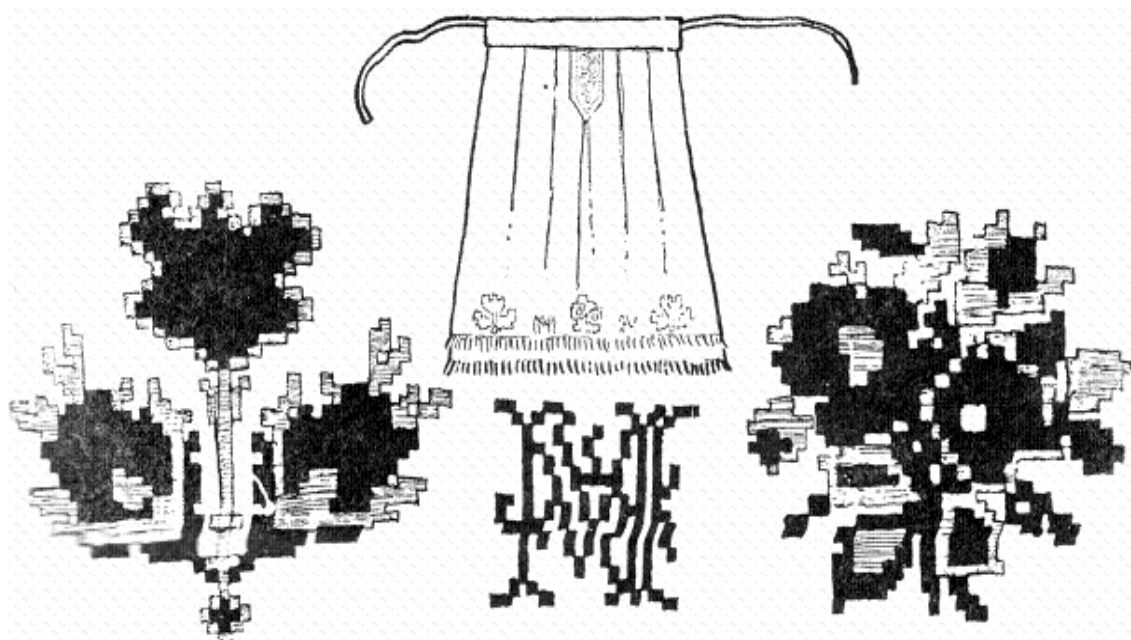

szám és egy sulykokról már ismert „nefelejcs-rigmus”, lehetőleg minden szó vagy betű más-más színnel írva (15).

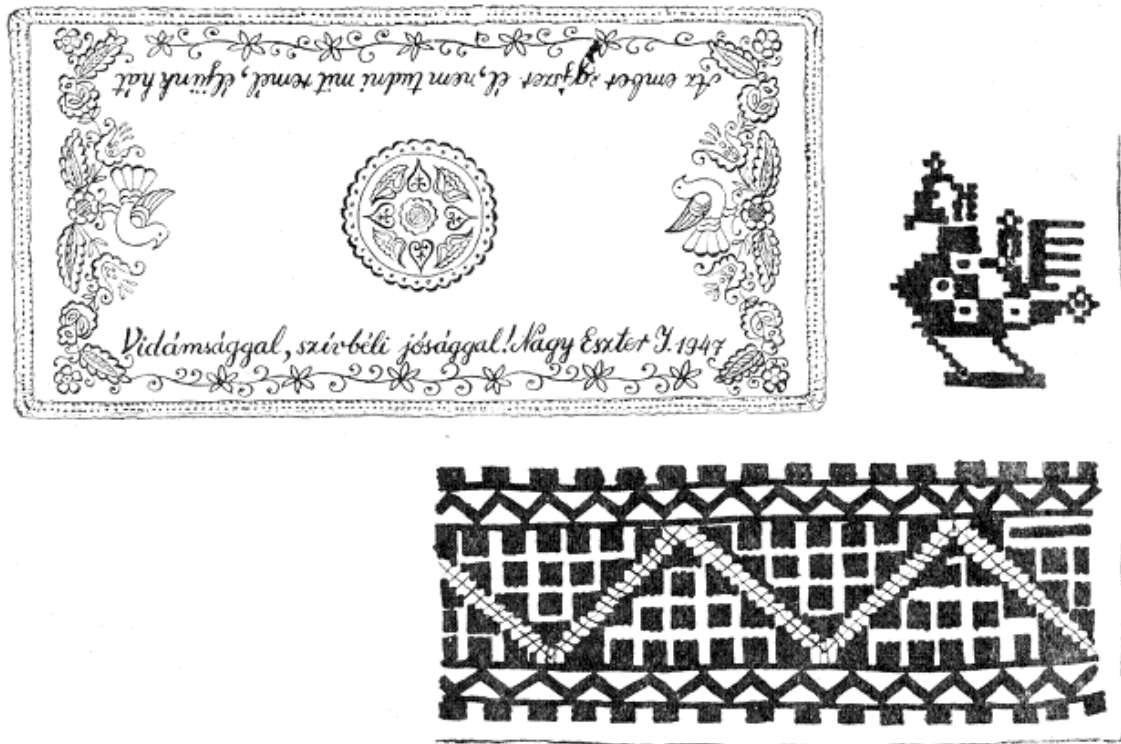
A legjellegzetesebb szilágysági leányajándék a *virágos surc* vagy *legénysurc* (16). A *surc* (kötény) viselet még a ráncos bőgatya és a fekete zsinóros feszes kék nadrág, lobogó ujjú ing, a zsinóros és pitykés kék lájbi idejéből való divat a férfiaknál. Régebben fehér házi vászonból ké-

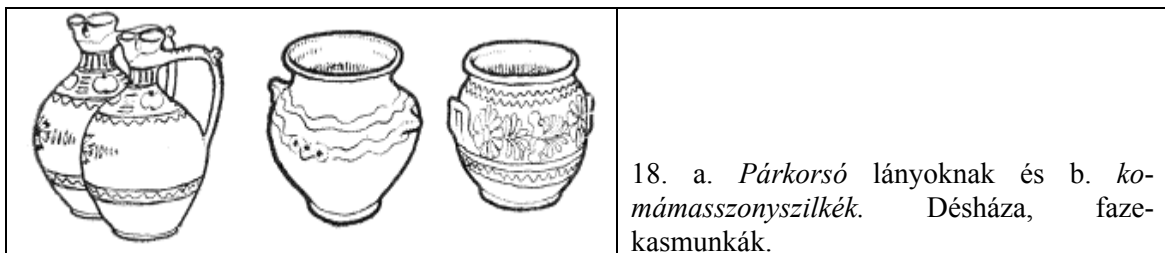
15. Emlékbe adott zsebkendő.
Désháza

16. *Legénysurc*, régi (a fehér vászonkötény alján piros-kék keresztszemes hímzés).
Désháza.

17. Komámasszonykendő: a. újabb laposöltéses, feliratos, b. régi, piros fejtővel, fordított keresztszemes. Désháza.

18. a. Párkorsó lányoknak és b. komámasszonyszilkék. Désháza, fazekasmunkák.

szült, madaras- virágos piros szedettes szövessel, majd keresztszemes hímzéssel; kb. 20–30 éve pedig, amióta a fehér gatyát kezdik elhagyni, a surc vásznát kékre festik. Fent közepén, ahol két nagy ráncba van fogva, díszes fehér, piros és zöld gépvarrást kap, míg alul a rojt fölött és a felhajtáson, hogy jobb hullása is legyen, részarányos, több színű virágminitás, névkezdőbetűs és évszamos laposhímzést.

Végül ugyancsak a lányok ajándékai közé tartozott egykor, még a pipázás divatja idején, a piros-zöld-fehér gyapjúból csíkosan kötött és

korcánál 6 bojtjal ellátott *acskó* (dohányzacskó), melyet a legény ugyan- csak lájbizsebében tartott, és tánc közben a zacskó bojtjai „csak úgy keringtek” körülötte.

II. A HALÁL MŰVÉSZETE

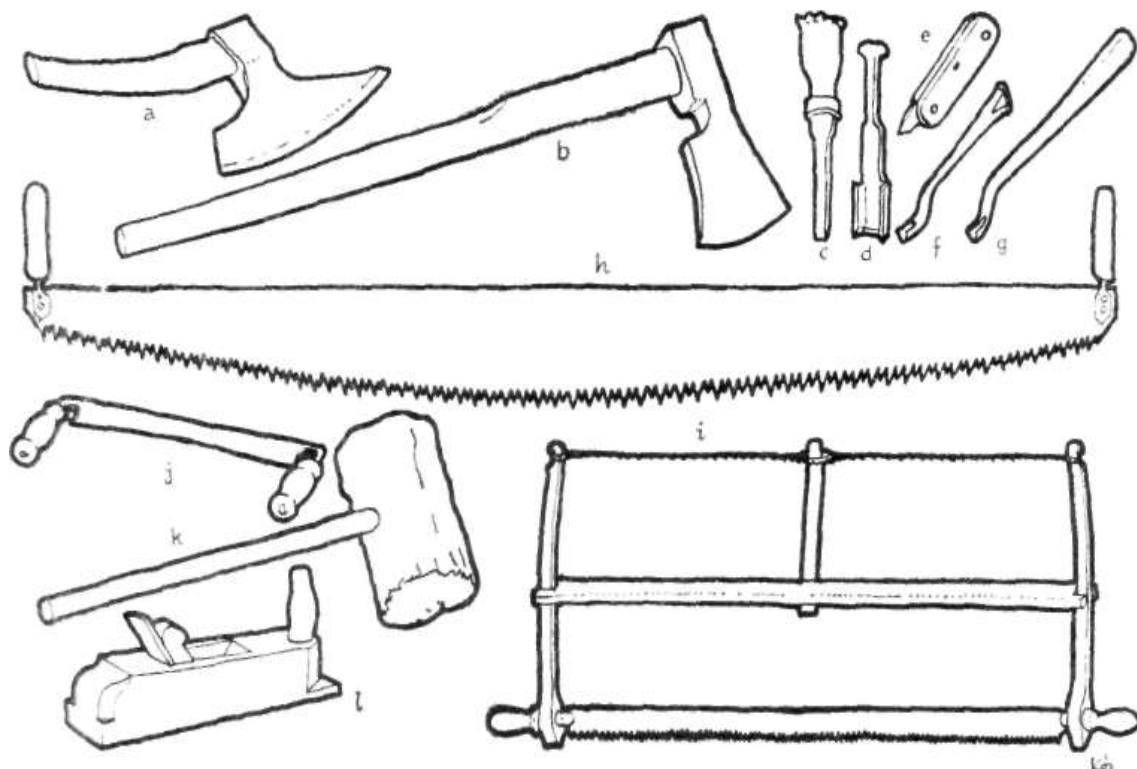
Ahogy a születésnek, ifjúságnak, szerelemnek, a házasság előkészítésének megvan a maga művészi kifejezése, bejelentési módja, úgy a népi közösségben kialakultak az élők sorából való eltávozás konvencionális formái is. Nem beszélve a temetéssel kapcsolatos szertartásokról és folklorisztikai hagyományokról, itt csupán a koporsóba helyezés, a temető és főképp a sírjelek tárgyi és művészi vonatkozásaira térünk ki.

1. ELTEMETÉS, SÍR

A halottas ház rokonsági köréből két-két embert szólítanak fel a *koporsó* és *fejfa* elkészítésére. Ezek aztán segítségben (sosem pénzért) elkészítik déli harangszóra a kért dolgokat, míg másik négy férfi, a *falurendjén* következők, megássák a sírt.

A koporsó eredetileg keményfából készülhetett hornyolt díszítéssel, amilyen a későbbi, leányokkal adott ruhásláda, a szilágysági *szekrény* volt. Maga a „szekrény” szó is a koporsót jelentő latin „scrinium” szóból ered, s a régi fűrész nélküli ácstechnika terméke. A szilágysomlyói festett fenyőfa deszka *menyasszonyi ládák* divatja alig 100 éves, s valószínűleg a deszka koporsó sem régebbi. Ennek már csak két vége, a rekesztők készülnek másfél colos keményfából, hogy a faszeg jobban fogja. A koporsó 2 m hosszú keskeny *padjára* szegzik az oldalakat, alul 3–3 bevágással a *vívőfák* helyének. A két borítódaszka nyerges tetőformára van egymáshoz szegezve. A tetőt az aljba két végén 2–2 *facsap*pal rögzítik (20 a). A koporsótetőre baloldalt ráírják a halott nevét, jobboldalt pedig hogy pl. „Élt 75 évet”. Régen e szöveget porcelánfejú szegekkel is kiverték.

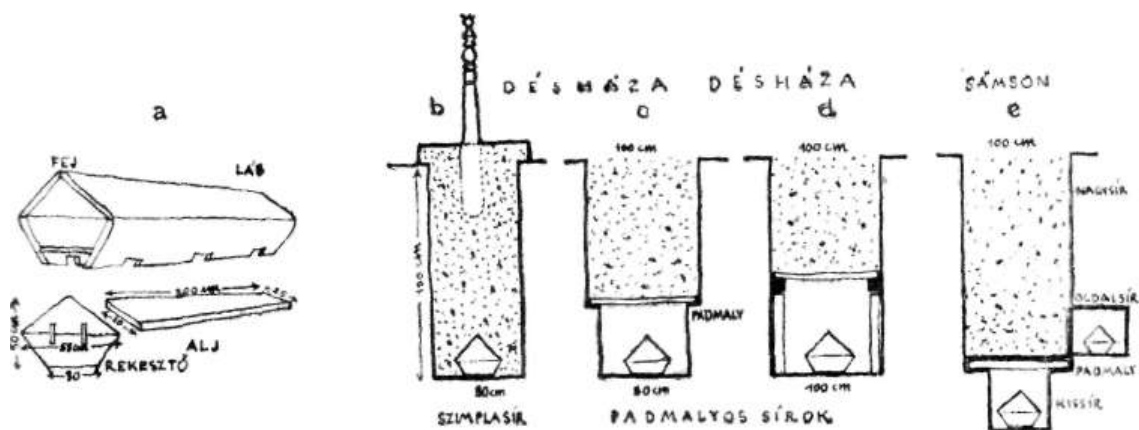
A koporsóaljba tett két marék gyaluforgácsra déli harangszókor a halottnak *ágyat vetnek* ruhából vagy fehérneműből, a halottat fekete madaras mintájú *szedéses* vagy *kerekszemes* (keresztzemes) *gyapotlepedőbe* (abroszba) csavarják, a lábára is csavarnak egy-egy régimódi varrottas kendőt, és úgy teszik a koporsóba. A koporsóba tett abrosznak csíkos (madaras) végei kilógnak. Ha férfi a halott, ingbe, bőgatyába, csizmába öltöztetik, és kalapját a koporsó tetejére szegezik. Ha asszony, akkor inget és fersinget adnak rá, ha fiatal leány, és több rend ruhája marad, teljes ruhába öltöztetik. A leányhalott koporsója két végén még fejrevaló kendőket is engednek ki a koporsóból. A halottra helyezett *szemfedőt* a szájánál végigvágják, hogy a halott arca tisztán (takaratlanul) legyen. A szemfedő végei kétoldalt kilógnak a fedél alatt. A koporsótetőre még kint ráteszik a feketére festett vászon *bakacsint* úgy, hogy

19. Szerszámok fejfa és más tárgyak faragásához: a. bárd, b. fejsze, c. nyelesvéső, (i. vinklivéső, e. bicsak cifrító éllel, f–g. betűvágó, h. nagyfűrész, i. kézfűrész, j. kézvonó, k. bot (a hasító éket venni), l. simítógyalu. Dësháza.

ez feszesen takarja a festetlen koporsót, és csupán a fehér szemfedél és abrosz madaras mintájú vége tetszedjék ki. A bakacsinra krétával írják fel vagy bolti ezüstös vagy aranyos papírbetűkkel rakják ki a halott nevét és életkorát. Miután a koporsót leszegezték, fehér porcelánfejű szegekkel „végigverik” vagy puszpánggal kirakják a bakacsint a koporsó élén és ormóján, a fejhez meg kerek koszorút helyeznek.

A szilágysági magyar temetőkben máig *nemzetségek* szerint van a temetkezés, akárcsak a templomi ülésrend. A sír (3) átlag 2 m mély és 2 m hosszú, szélessége meg a szegények *szimpla* sírjának 80 cm, az általános *padmalyos* sírnál meg 1 m. A padmalyos sír azért kell hogy széles legyen, mert a leeresztett koporsó fölött *lábakra* vagy kétoldalt meghagyott földpadra helyezett cseredeszka padlást kap a koporsó. A kiskorú gyermeket anyja sírjába oldalt bevágott s eldeszkázott *oldalsírba* temetik. Ilyen padmalyos rendszerrel egyetlen sírba kerülhetnek a házas-társak és kiskorúan elhalt gyermekeik. E temetkezési mód megegyező a kolozsvári hóstátiak vagy az udvarhelyszéki Erdőfüle temetkezésével. Mikor, a temetés után, a sírhalom már *megülepszik*, a sírhalomot gyep-téglával szépen körülrakják, lapos tetejére virágot (nefelejcsot, violát) vetnek, a fejfa mellé meg rózsafát ültetnek. Mindez, a temetéskor, halottak napján és ünnepnapokon a fej fákra helyezett koszorúkkal együtt,

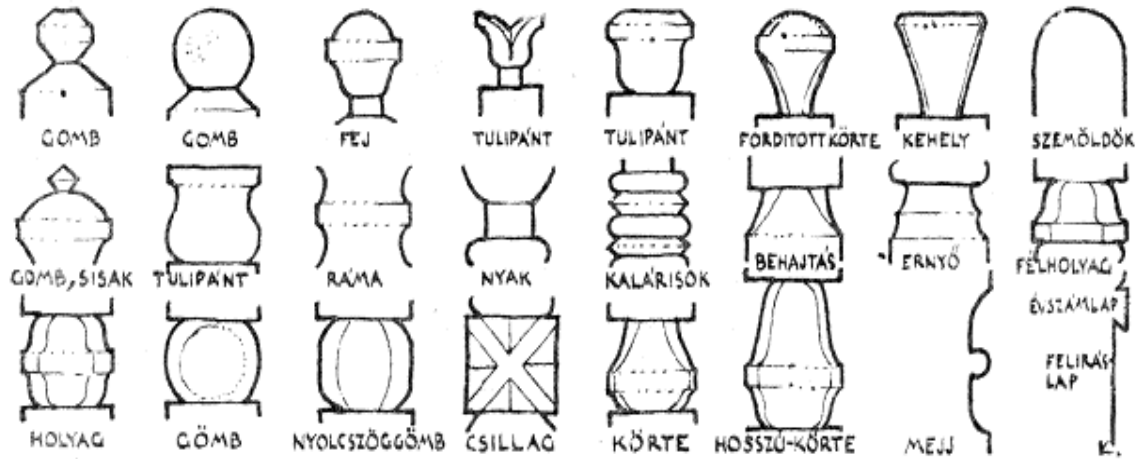
20. A koporsó és sírba helyezése: a. a koporsó szerkezete, Désháza, b. *szimplasír* fejfával, Désháza; c–d. padmaljos sírok, Désháza, e. padmaljos és oldalsír, Sámson.

festőivé és barátságossá teszi a napos domboldalon elterülő „holtak faluját”, amely parkszerű sétálóhelye az idősebbeknek és az ifjúság szokásos játszótére.

2. A FEJFA

A szilágysági temető jellegzetes díszítőeleme azonban a fejfa, régi helyi szóval: *gombfa*. Ez nemcsak más vidékek fejfáitól különbözik, hanem a fejfák helyi mérete, aránya, díszítő faragása, festése az egyes falvak temetőjének is egyéni képet ad. De ugyanakkor még egyazon temetőben sem találni bár két teljesen egyforma fejfát. Mert a fejfák nemcsak régiségük, a halott életkora és anyagi tehetsége szerint különböznek, hanem minden vonatkozásban alkalmi készítmények, melyeket a halál beálltával a kapott fából minden sablon nélkül a halottas háznál készít el valamelyik erre felkért rokon. S mivel a fejfakészítésnek újabban egyre több „szakembere” van (pl. Désházán legalább negyven ember „ért hozzá”), a nagy változatosság most is biztosított.

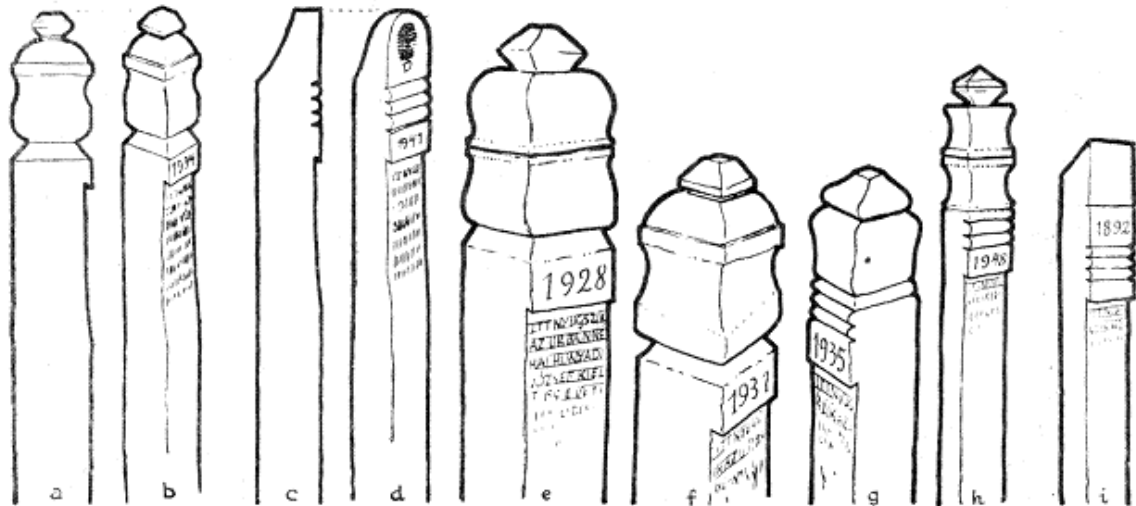
A fejfakészítés szerszámai egykor csak a fejsze, bárd, kézvonó és véső voltak; ezek a szerszámok határozták meg a kidolgozás és az egyes tagok leegyszerűsítésének módját. A megfelelő hosszúságban levágott, lehetőleg száraz cserefa törzsből a földbe kerülő kb. 70 cm hosszú részt meghagyták gömbölyűnek, míg a felső részt hosszában négyszögletesre faragták. Ezután került sor az egyes tagok faragására bárd segítségével. A bárdolással kevésbé mély és szögletesített formák keletkeztek, még a *gomb*, *fej* vagy *hólyag*, *tulipán* nevű elemek is lapokból kombinált mértani idomok, a *nyak* pedig vastag, s a fejfák általában vastak, kevésbé tagoltak, nagy idomokkal. A tagolás szempontjából a désházi és nádasi fejfák a régiesebbek, viszont a változatosság szempontjából a széri és sámsoni fejfák a fejszével és bárdal való régies faragóművé-

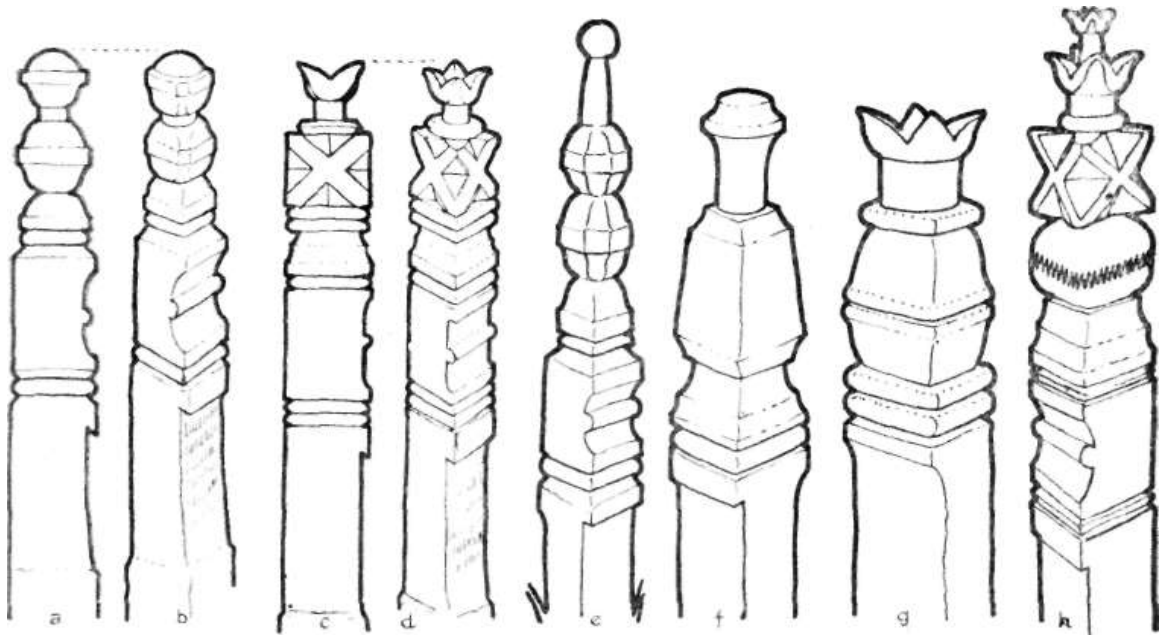
21. Fejfák faragott tagjai és elnevezésük a szilágysági Tövishát falvaiban.

szet legszebb példányai. Ugyanakkor egészen ősi jellegű, emberi alakot utánzó bálványyszerű gombfákat találunk Ballán és Diósadon, míg a legtovább fejlesztett formák Nádasdon és Vervölgyön találhatóak. Vervölgyön és egyebütt is a körteszerű tagok s egyéb idomok már a barokk ballusztrád-bábok idomait utánozzák, s e gömbölyű formákat már előrajzolással, fűrészsel, fareszelővel és gyaluval kiviteleztek. Újabban egyre több a városi sírköveket, obeliszket utánzó forma is.

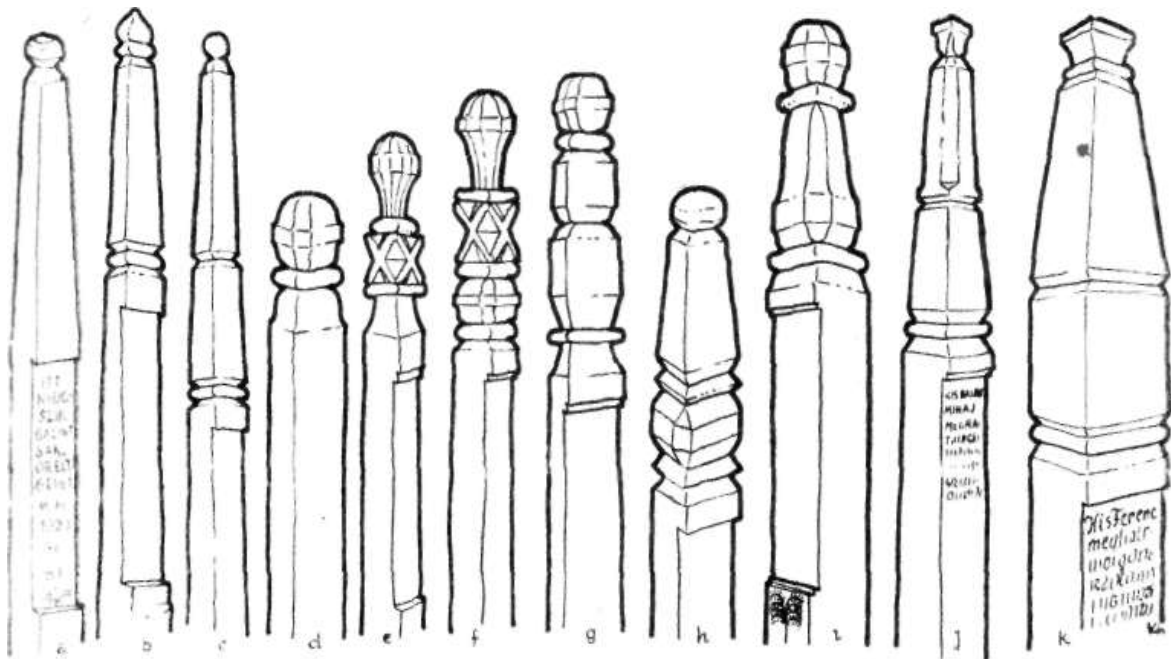
A régi fejfáknak felírásuk nem volt, viszont a fejfák (sírok) helye a temetőben tájékoztatott a halott nemzetségéről és családjáról, a fejfák magassága, vastagsága, tagolása és festése pedig pontosan utalt a halott életkorára, nemére, sok esetben vagyoni helyzetére vagy foglalkozására

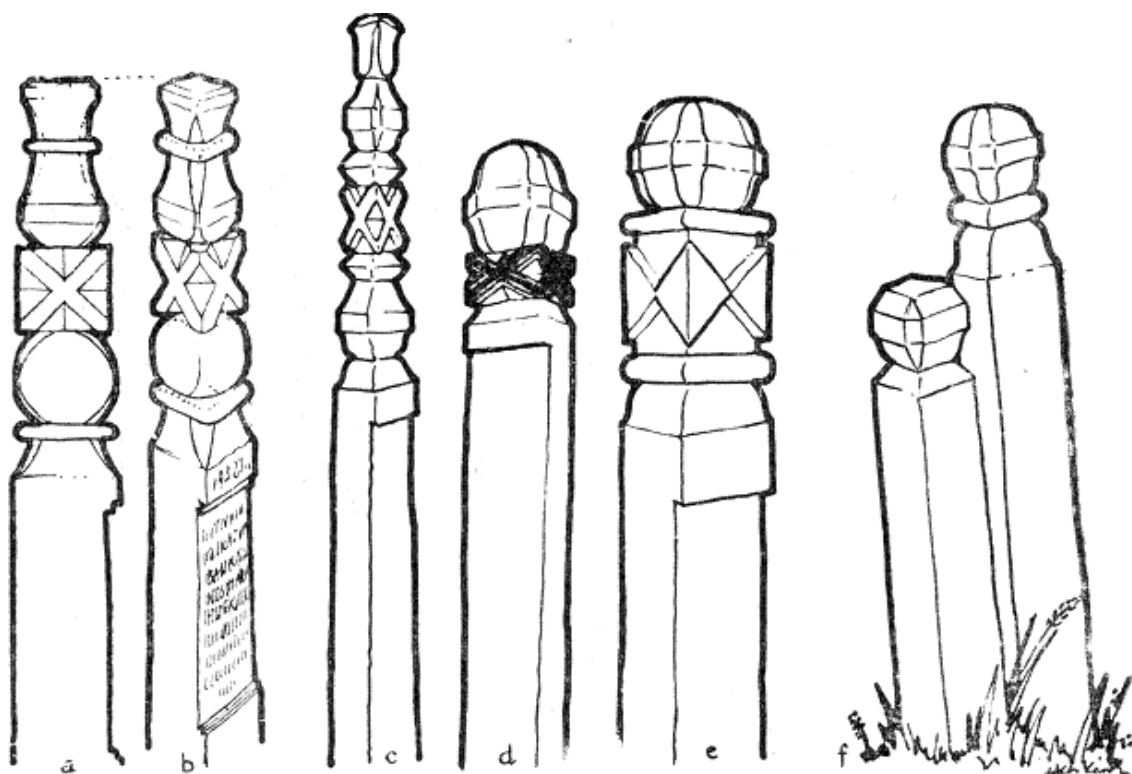
22. Fejfák Désházáról: a, b, e, f, g, h – férfifejfák, c–d, i – női fejfák. Faragott tagok felülről lefelé: a–b. gomb, sisak, ráma, tulipánt, esztendő helye, írás helye; c–d. szemöldök, 3 ráma, esztendő helye, felírás helye.

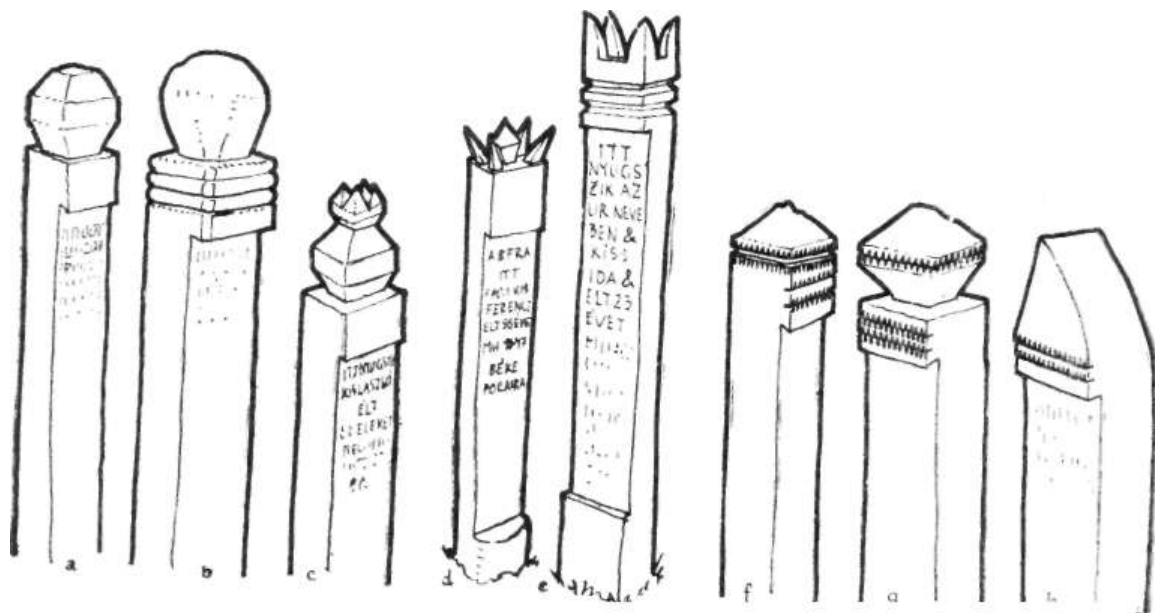
23. Fejfák Hadadnásdról: a–b, e, f, férfifejfák, c–d, g, h. női fejfák. Faragott tagok felülről lefelé: a. fej és kalács, nyak, hólyag, félhólyag, kalács, mejj kalárisal, kalács, esztendő helye, írás helye, töve; c. tulipánt, nyak, kaláris, mejj csillag, 2 kaláris, félhólyag, kaláris, mejj kalárisal, 2 kaláris, esztendő helye, írás helye, töve.

24. Fejfák Szilágysámsónról. Férfifejfák életkorok szerint: a–d fiúgyermek, e. legény, f–g. fiatal házas, h–j. meglelt korabeli férfi, k. idős férfi fejfája. Faragott tagok az i. fejfánál: gömb, kaláris, hosszúkörte, kaláris, félhólyag, behajtás.

25. Fejfák Szilágysámsónról: a–b. férfifejfák; faragott tagjai felülről lefelé: kehely, kaláris, körte, csillag, nyolcszöggömb, kaláris, behajtás, c. lány, d. fiatalasszony, e. idős asszony, f. lány- és fiúgyermek fejfája.

26. Fejfák: a–b. régi férfifejfák, c–d. régi és újabb „nemesember” fejfája (korona van a tetejükön), e. női fejfa Szilágyszegről; f–g. férfi, h. női fejfa Diósadról.

is. Az ifjak fejfája általában kisebb, míg a felnőtteké *egész fejfa*; az idősebbek fejfáját *gyászfeketére* festik, a még nem konfirmált fiatalokét pedig a legtöbb faluban kékre. A fejfa vastagsága jelzi a család módoságát („jutott” nagy fára), de a halott öreg korát is. Désházán a nők fejfája rámainak (rovások) száma többnyire a halott életkorával van kapcsolatban. A nők és a férfiak fejfáját minden faluban különböző módon faragják. Désházán a férfiak fejfáján *tulipán*, *sisak* és *gomb* van, a nőké viszont félkörös *szemöldökű* és hátul *csonka* (csapott). A ballai fejfák feje a férfiaknál kap egy kis bóbítát. Nádasdon, Széren, Sámsonon s másfelé a gombszerű vagy kehely alakban végződő fejfa a férfiaké, a tulipános, rózsás (csillag) pedig a nőké. Szilágycsokorán (a panaszgyógyító faluban) a fejfákra vésett ló, fejsze, könyv vagy egyéb tárgy a halott különös foglalkozását, tulajdonságait jelzi.

Mint említettük, a fejfákat feketére vagy kékre festik. Ez elsősorban gyakorlati célt, a fa pácolását szolgálta, de egyúttal életkorjelző értelmet is kapott. A kifaragott fejfát („mint a disznót”) különösen a tövénél szalmatúzzal megpörkölik, befüstölik, majd vízzel kevert hamuval bekenik az egészet. „Hogy feketébb legyen”, a halotti torra levágott borjú vagy tyúk májával kenik a fejfára a hamuból vagy bolti vasporból ecettel készült festéket. Désházán néha *kindrucot* is kevernek a vasporhoz, majd festés után posztóval fényesre dörzsölik a fát. A torból való állat májának a halott képmásához (bálvány, fejfa) való dörzsölése még a pogány őskultusz halotttetésének (áldozat) csökevénye lehet, megváltozott értelemmel. A kiskorúak kék fejfáját olaj- vagy zománccsal festik. Sámsonon csupán a leányok fejfáját festik égszínkékre. Az égszínkék alkalmazása itt is – akárcsak a házfal esetében – azzal az ősi hiedelemmel állhatott kapcsolatban, hogy az ártó szellemeket az égbolt színével távol lehet tartani.

A fejfát a padmalyhoz szükséges deszkákkal és gerendákkal együtt viszik ki szekérral a temetőbe. A halott sírjátétele után a gombosfát, a halott feje iránt, besúróják a friss sírhantba. Akárcsak a sírhantra, a fejfára is tesznek koszorút. A puszpángból és kerti virágokból, vagy (télen) tarka krepp-papírból házilag készült, tojásdad alakú koszorút hegyes felével a fejfa felső cífraságára akasztják.

A fejfák eredetileg nem kaptak felírást, s a Szilágycsokorán még most is sok felírás nélküli fejfát találni. Vértölgyön a felírás külön deszkalapon van, melyet a fejfa megfelelő helyére tolnak be. Egyebütt azonban a felírás közvetlenül a tölgyfa fejfára kerül, az évszám a szemöldök-részre, a szöveg pedig ennek eresze alá, hogy az esőtől védettebb legyen. A felírást a *betűvágóval* (kerek véső) metszik a drótszeggel meghúzott vonal mentén. Mivel a szöveget a fejfa lefestése után metszik be, a betűk a sötét alaphoz képest s egyúttal díszítik is a fejfát.

A halott hozzátartozói vagy külön megmondják, hogy mi legyen a fejfára írva, vagy a fejfakészítőre bízzák, hogy mit és hogyan írjon. Désházán Petkes György faragó kis, 10–12 soros, lerövidített balladákra

emlékeztető rigmusokban mondatja el a halottal életpályáját, többnyire „visszabeszélő” első személyben:

LEÁNYGYERMEK FEJFÁJÁRA

Itt nyugszik az Úrban
Nagy Ilonka
Édes szüleimnek
Nagy Viktornak
Nagy Ilonkának
Gyászokra
Szálltam síromba
15 éves koromba
Az Úrnak angyala
Legszebb koromba
Magához szólíta
Béke poraira

FIÚGYERMEK FEJFÁJÁRA

Óh halandó e fejfát
Ha jól megvizsgálod
Felejthetetlen
Nagy Lőrinc
Sírholmát feltalálod
Boldog életének
14-ik évében
Száll sírjába
B(éke) P(oraira) Az Úr
Azt bünteti, kit szeret
Másként ő nem is tehet

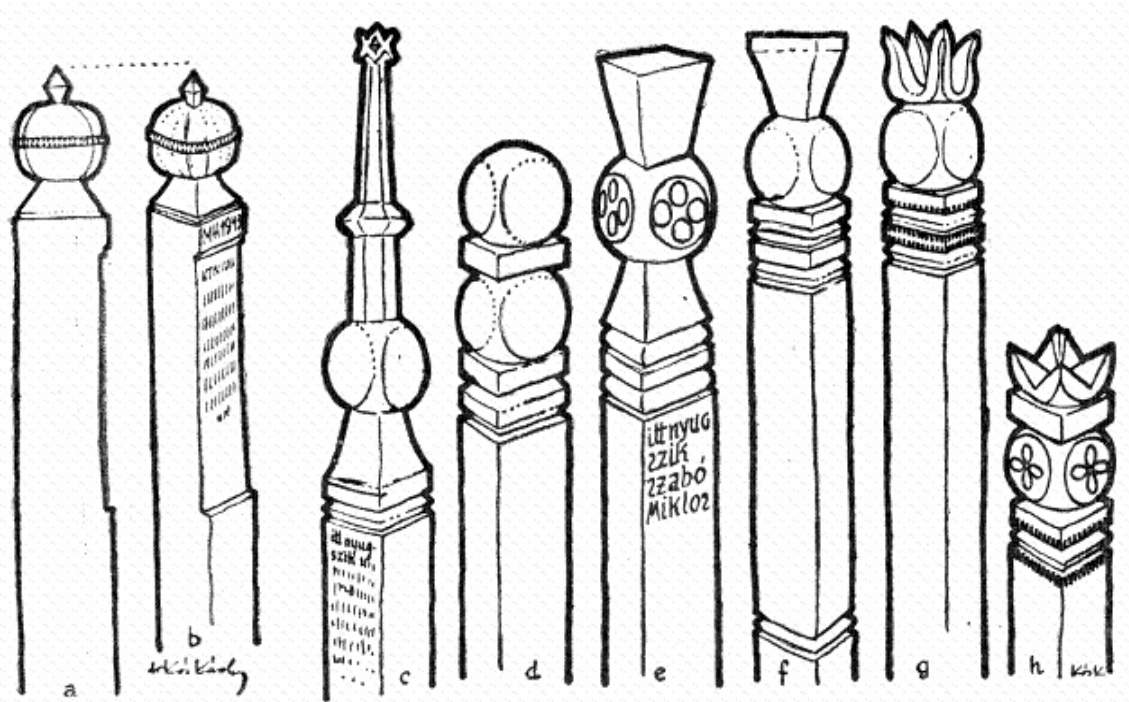
IDŐSEBB FÉRFI FEJFÁJÁRA

Itt nyugszik az Úrban
Néhai Alszezi József
61 éves koromban
Megyek síromba
Nyugodalomba
Felkeresem jó Társamat
Ahol nincsen
Több könnyár
Hol a menny
Öröme vár

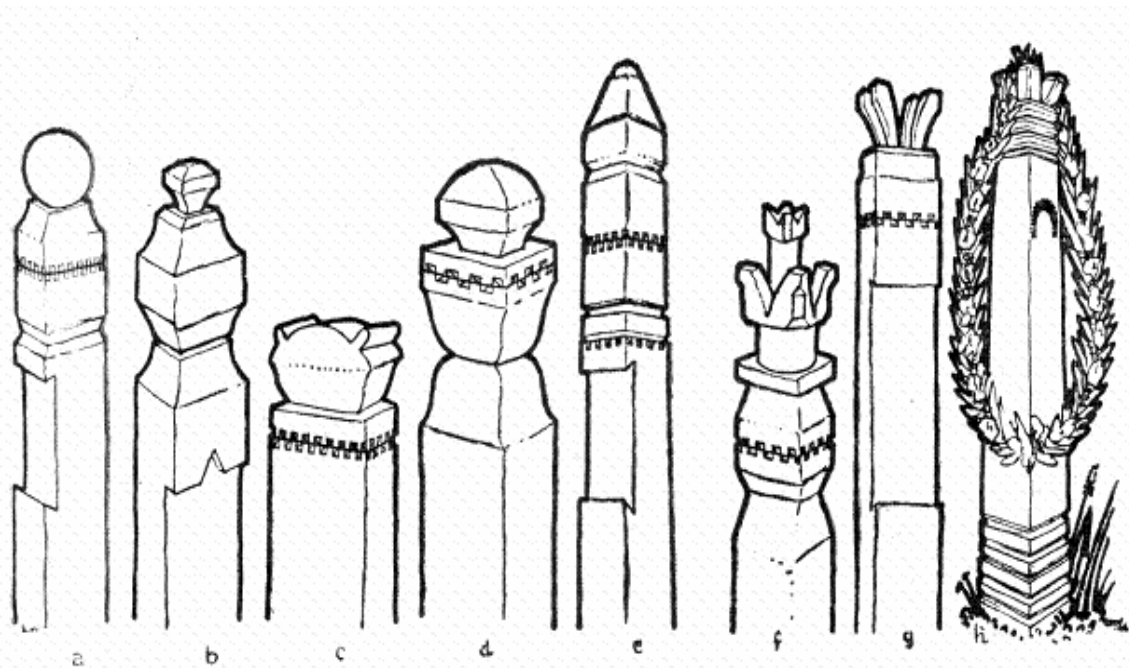
A szilágysági fejfákat arányuk, díszes faragásuk és festésük a kalotaszegiekkel és székelyföldiekkel egyenértékűvé teszi, sőt a szilágysági fejfák még ezeknél is változatosabbak.

*

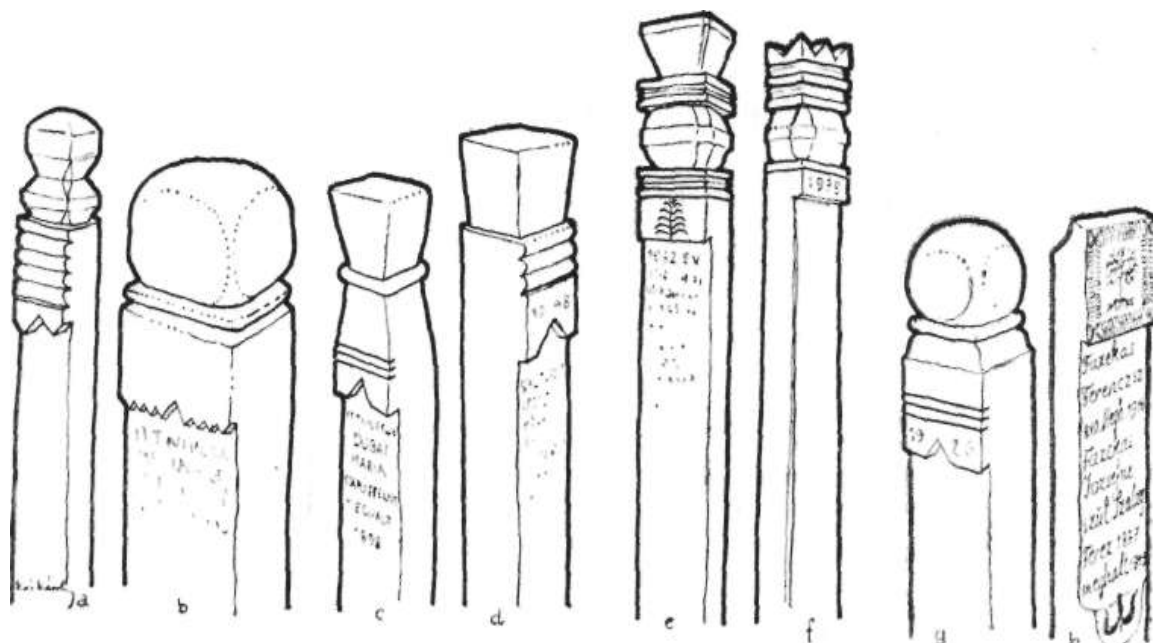
Bemutattunk egy sor, az élet különböző fontos momentumaihoz kapcsolódó, művészi kivitelezésű és hagyományos tárgyat. Fölsírtük bennük a népi közösségi élettől való szoros kapcsolatot, ami e tárgyak legfőbb lényege és értelme. E tárgyak az elsődleges gyakorlati rendeltetés által megszabott formán és kivitelezésen túl olyan művészi jellegű elemekkel gyarapodtak, amelyek már másodlagos, társadalmi funkciójukkal állnak kapcsolatban. Kifejezésre jut bennük a még írásbeliség előtti korokra és a kezdetleges közösségekre jellemző közvetlen, konkrét és jelképes közlési mód. A tisztán díszítő szándékúnak tűnő motívumok is, amint láttuk, a népi közösség konvenciói szerint és a maguk helyén alkalmazott mágikus jelek és jelképek. Az ilyen jelképekben gondolkodó

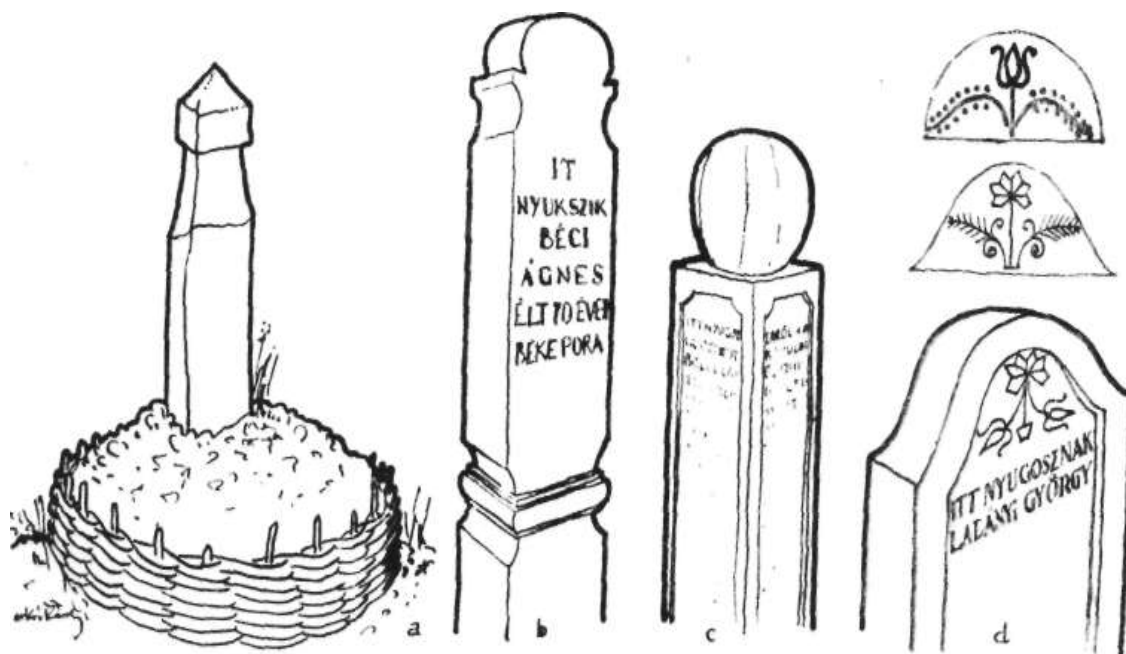
27. Fejfák: a–b. férfifejfa Szilágyballáról, c–f. férfi, g–h. női fejfák Szilágyszérről (utóbbiaknak a felírás számára nincsen *behajtás*).

28. Fejfák Vervölgyről: a–e. férfi, f–h. női fejfa.

29. Fejfák szilágysági magyar temetőkből; a–b. férfifejfák, Nagydoba, c–d. női fejfák, Kis- és Nagydoba, e–f. férfi- és női fejfa, Lele, g–h. férfi- és női fejfa, Zilah.

30. a. határjel Nagymon és Vervölgy között, b. követ utánzó fejfa, Vervölgy, c. fejfát utánzó sírkő, Szilágyszeg, d. 1897-ben állított sírkő és sírkő homlokdíszek, Zilah.

ember számára nem volt idegen a reneszánsz életfa vagy a rokokó „virágnyelv”, az írásbeliséggel lábra kapott „nefelejcses” dedikáció alkalmazása az ifjúság és a fiatalasszony ajándéktárgyain. A visszabeszélő (első személyben fogalmazott) újabb sírfeliratok sem ellentétesek az ősi halottkultusz bálványaitól származó fejfákkal.

Megkíséreltük bemutatni a népművészeti jellegű tárgyak e sajátos csoportját, vele kapcsolatban rámutatva arra, hogy: 1. a népművészeti munkákban rendszerint tárgyalt „műfajok” mellett lehetnek még más, figyelmet érdemlő tárgycsoportok is, valamint 2. a formák, vonalak, színek, díszítmények és motívumok „változatossága”, „összhangja”, „nagyszerűsége” s hasonló tulajdonságainak szokványos „esztétikai” értékelése mellett talán a művészi jellegű népi tárgyaknak a népi étellel és társadalmi összefüggésben történő néprajzi vizsgálata sem felesleges munka.

Ha a népművészeti alkotásoknak nemcsak az esztétikai értékét vizsgáljuk, hanem a közösségben betöltött helyükre és szerepükre is rámutatunk, a tárgyi néprajznak ezek a remekei a maguk tartalmi és formai egységében jelentkeznek.

1955

JEGYZET

¹ Ilyen esztergályost találtunk Sámsonon négyet is, kik közül az ifjú Bántó Zs. Miklós és Ince Dezső *talpasguzsalyon* kívül *kerekes guzsalyt*, *mosdóasztalt*, *hokkedli-*, *szék-*, *stelázi-* és *asztallábakat*, koporsóra való *díszeket* (tetőre és sarkokra), *ablakcifrítást* kívül, *függőnytartót*, *sulykot* esztergált nyéllal, *borcsapot*, *hordódugót*, *bútorrácsokat*, *ágyrózsát*, *ágygömböt*, *szekérkerékagyat*, *seprűnyelet*, *tekegolyót*, *tekebábot*, *sakkfigurát* készítenek, nem beszélve egyéb kézimunkákról is, mint pl. *fejfa*, *vászonfeszítő* s egyebek. E mesterek megrendelésre dolgoznak, cseremunka, pénz vagy egyéb ellenében, egyeseknek, asztalosoknak vagy – mint például Bántó Zs. Miklós – a sarmasági borlerakatnak. Ősszel borcsapot, ősztől január derekáig főként guzsalyokat, tavasszal bútorféléit készítenek, nyáron meg ami adódik, mert ilyenkor nemigen van munka, még a mesterek is kevés földjükkel foglalatostkodnak. A mesterséget – mint Bántó mondja – csak úgy „lopta”, mert az apja félt, hogy ha ipart tanul, otthagyja a szülőket. Szerszámaikat is maga csinálta: az *esztergapadot*, *gyalupadot*, *szalagfűrész*t, a *tábori tűzhelyet*, a *fűrőt*, *vésőket* (*nagyolóvésőt*, *kupvésőt*, *simítót*, *fűrőkést*, *csavarvágókést*), miután hazajött 1945-ben a katonaságtól. Itt megtanulta a sofőrséget is, így tudta felszerelni és kezelni az esztergát és szalagfűrész t hajtó benzinmotort, melyet akkor kapcsol be, mikor tömegmunkát végez. E tárgyak általában égszínkéék olajfestést kapnak, esetleg zöldet, pirossal *hímezve* (tarkítva). A kerekesguzsalyból egy hét alatt kettőt készít el, darabonként 70 lejért.